

UNIVERZITET CRNE GORE

FILOZOFSKI FAKULTET

JOVANA POPOVIĆ

**UKLJUČIVANJE DJECE SA OŠTEĆENJEM SLUHA U
VASPITNO-OBRAZOVNI PROCES**

MASTER RAD

NIKŠIĆ, 2022.

UNIVERZITET CRNE GORE

FILOZOFSKI FAKULTET

**UKLJUČIVANJE DJECE SA OŠTEĆENJEM SLUHA U
VASPITNO-OBRAZOVNI PROCES**

MASTER RAD

Predmet: Metode rada sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju

Mentor: prof. dr Nada Šakotić

Kandidat: Jovana Popović

St. program: Obrazovanje učitelja

Br. indeksa: 762/17

Nikšić, septembar 2022. god.

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Jovana Popović

Datum i mjesto rođenja: 9. mart 1998. godine u Podgorici

Naziv završenog osnovnog studijskog programa:

Godina diplomiranja:

INFORMACIJE O MASTER RADU

Naziv postdiplomskog studija: Obrazovanje učitelja

Naslov rada: Uključivanje djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovni proces.

Fakultet na kojem je rad odbranjen:

UDK, OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada: 16. jun 2020. godine, broj

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema: 19. jul 2022. godine, pod brojem 01/3-1229/1

Mentor/ka: Prof. Nada Šakotić

Komisija za ocjenu rada: Prof. dr Nada Šakotić, prof. dr Tatjana Novović, doc. dr Biljana Maslovarić.

Komisija za odbranu rada: Prof. dr Nada Šakotić, prof. dr Tatjana Novović, doc. dr Biljana Maslovarić.

Lektor:

Datum odbrane:

Apstrakt

Oštećenje sluha izaziva poremećaj govora i jezika a samim tim i nemogućnost verbalne komunikacije dovodeći do disharmoničnog razvoja između kognitivnih i komunikativnih sposobnosti. Usled jezičkih problema koji povlače obrazovne poteškoće, javljaju se i komunikativne prepreke i barijere u okruženju što rezultira socijalnim smetnjama. Integracija djece sa oštećenjem sluha u školama ima za cilj njihovo aktivno učešće u obrazovnom procesu, funkcionalnu socijalizaciju i uključivanje u vršnjačku zajednicu.

U ovom radu ispitivali smo socijalizacijska dostignuća djece sa oštećenjem sluha u redovnom vaspitno-obrazovnom procesu. Ispitivanje je izvršeno na uzorku od 194 učenika (10 učenika sa oštećenjem sluha i 184 učenika bez oštećenja sluha) iz 8 osnovnih škola iz dvije opštine (Podgorica i Nikšić) i 32 nastavnika predmetne i razredne nastave kao i 8 stručnih saradnika škole (logopedi, psiholozi i pedagozi). U istraživanju je korišćen sociometrijski test, anketni upitnik i protokol intervju a podaci su statistički obrađeni uz primjenu Pirsonovog hi-kvadrat testa, Z skora i Man Vitnijev U testa.

Dobijeni rezultati pokazuju da učenici sa oštećenjem sluha nemaju dobar socijalizacijski položaj u odjeljenju jer smo u našem istraživanju dokazali da djevojčice sa oštećenjem sluha imaju lošiji sociometrijski status od djevojčica bez oštećenja sluha.

Ključni pojmovi ovog istraživanja su: inkluzija, inkluzivno obrazovanje, integracija, oštećenje sluha, kohlearni implant i nastavni proces.

Abstract

Hearing impairment causes a disorder of speech and language and, therefore, the inability of verbal communication, leading to a disharmonious development between cognitive and communicative abilities. Due to language problems that lead to educational difficulties, there are also communicative obstacles and barriers in the environment, resulting in social disturbances. Integration of hearing impaired children in schools aims at their active participation in the educational process, functional socialization and inclusion in the peer community.

In this paper, we examined the socialization achievements of children with hearing impairment in the regular educational process. The survey was conducted on a sample of 194 students (10 students with hearing impairment and 184 students without hearing impairment) from 8 primary schools from two municipalities (Podgorica and Nikšić) and 32 subject and classroom teachers as well as 8 professional associates of the school (speech therapists, psychologists and pedagogues). The research used a sociometric test, a survey questionnaire and an interview protocol, and the data were statistically processed using the Pearson chi-square test, the Z score and the Mann-Whitney U test.

The obtained results show that students with hearing impairment do not have a good socialization position in the class because in our research we proved that girls with hearing impairment have a worse sociometric status than girls without hearing impairment.

The key terms of this research are: inclusion, inclusive education, integration, hearing impairment, cochlear implant and teaching process.

Sadržaj:

Uvod	1
1. TEORIJSKI DIO ISTRAŽIVANJA	2
1.1. Oštećenje sluha	2
1.2. Građa i funkcija organa sluha	3
1.2.1. Kako čujemo?	4
1.3. Patologija sluha.....	4
1.4. Uzroci oštećenja sluha	6
1.5. Slušna oštećenja i psihosocijalni razvoj.....	6
1.6. Prepoznavanje gubitka sluha i nagluposti	8
2. Rehabilitacija i tretman slušno oštećene djece.....	9
2.1. Tehnička pomagala u rehabilitaciji djece sa oštećenjem sluha	10
2.1.1. Slušni aparati.....	11
2.1.2. Kohlearni implant	12
3. Prethodna istraživanja	13
4. Vaspitanje i obrazovanje djece sa oštećenjem sluha	16
4.1. Uključivanje učenika sa oštećenjem sluha u školu	17
4.2. Uloga nastavnika u procesu obrazovanja učenika sa oštećenjem sluha.....	20
4.3. Uloga roditelja u procesu obrazovanja učenika sa oštećenjem sluha.....	21
5. Empirijski dio istraživanja	22
5.1. Problem istraživanja.....	22
5.2. Predmet istraživanja.....	22
5.3. Cilj i zadaci istraživanja.....	23
5.4. Istraživačke hipoteze.....	24
5.5. Istraživačke varijable	24
5.6. Metodološki pristupi (paradigme).....	24
5.7. Značaj i karakter istraživanja	25
5.8. Populacija i istraživački uzorak	25
5.9. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja	26
5.10. Analiza i interpretacija rezultata istraživanja.....	27

6. Zaključak	64
7. Literatura	66
8. PRILOZI.....	69

„Dijete s fizičkim i mentalnim smetnjama u razvoju treba da uživa pun i kvalitetan život, u uslovima koji obezbjeđuju dostojanstvo, unapređuju samopouzdanje i olakšavaju njegovo aktivno učešće u zajednici”. (Konvencija o pravima djeteta, *UNICEF Crna Gora*, čl. 23)

Uvod

Naš školski sistem otvoren je za sve učenike, jer sva djeca trebaju da budu dio tog sistema bez obzira na njihove snage i slabosti u pojedinim oblastima. Obaveza našeg društva je da poštuje i uvažava prava svakog djeteta i da im obezbijedi jednake uslove da se obrazuju. Zakonom o osnovom vaspitanju i obrazovanju djece insistira se na principima jednakih šansi, inkluzije, antidiskriminacije – insistira se na kvalitetnom i pravednom obrazovanju.

„Pravednost obrazovanja je jedan od najvažnijih indikatora kvalitetnog obrazovanja. Pravednost obrazovanja znači da sva deca/učenici imaju iste ili bar približno iste šanse da uspešno uče tj. da dostignu sve nivoe obrazovanja i da su im dostupni svi nivoi obrazovanja” (Najdanović-Tomić, 2015, para 2).

Implementacijom inkluzivnog obrazovanja u našem školskom sistemu pruža se mogućnost kvalitetnog obrazovanja svoj djeci bez obzira na njihove različitosti. Integracija djece sa teškoćama u razvoju u redovni vaspitno-obrazovni sistem je dio naše svakodnevnice. Cilj inkluzivnog obrazovanja je pružiti kvalitetno obrazovanje djeci sa teškoćama u razvoju a u skladu sa njihovim interesima, mogućnostima i potrebama.

„Samo inkluzija ima potencijal da um-anji strahove i izgradi prijateljstvo, poštovanje i razumevanje” (Beker, Ćirić-Milovanović & Marić, 2010: 4).

Djeca koja imaju smetnje u tjelesnom razvoju imaju iste potrebe kao i ostala djeca – vole da se igraju, da se druže, da napreduju i da maštaju.

„Sva djeca imaju nade i snove – uključujući i djecu sa smetnjama u razvoju. A sva djeca zalučuju istu šansu da ostvare svoje snove” (Lejk, 2013, *Predgovor*, para. 1).

Jedino po čemu se djeca sa smetnjama u razvoju razlikuju od druge djece je što svoje potrebe ostvaruju na malo drugačiji način i ponekad im je potrebna pomoć i podrška drugih da bi uradili nešto što njihovi vršnjaci mogu sami.

Tokom istorijskog razvoja odnos prema gluvoj i nagluvoj djeci se stalno mijenjao. Samim tim mijenjao se pristup i metode u pružanju pomoći ovoj populaciji. Danas smo okruženi naprednom tehnologijom i obiljem mogućnosti za pomoć gluvoj i nagluvoj djeci.

Oštećenje sluha izaziva poremećaj govora i jezika a samim tim i nemogućnost verbalne komunikacije dovodeći do disharmoničnog razvoja između kognitivnih i komunikativnih sposobnosti. Pored problema u usvajanju govora i jezika javljaju se problemi i u drugim važnim aspektima razvoja kao što su vizuelna pažnja i kontrola ponašanja. Kašnjenje u jezičkom razvoju gluve djece može imati za posledicu niži nivo socijalnih vještina i nedostatak samopouzdanja.

Ukazujući na ove probleme odnosno posledice koje ovaj poremećaj nosi ističe se velika važnost obrazovanja djece sa oštećenjem sluha.

1. TEORIJSKI DIO ISTRAŽIVANJA

1.1. Oštećenje sluha

Čovjek svojim čulima prima različite draži i informacije iz okoline i na taj način komunicira sa drugima, pa je sluh čovjeku najvažnija spona između spoljašnjeg i unutrašnjeg svijeta. Sluh i govor su dvije funkcije bez kojih nema uspešnog rasta, razvoja i socijalizacije.

U savremenom društvu usled intenzivnog tehničkog i tehnološkog razvoja pojavljuje se Podaci koji ukazuju da se u posljednje vrijeme rađa sve veći broj djece koja imaju problem sa sluhom ili se rađaju bez sluha ističu da je ovaj problem mnogo aktuelniji i alarmantniji.

Oštećenje sluha je nemogućnost slušanja odnosno primanja informacija i predstavlja senzorni deficit. Gubitak sluha označava smanjenu osjetljivost na zvuke koji se normalno čuju. Nastanak gluvoće onemogućava razvijanje prirodnog govora. Oštećenje sluha i govora izaziva komunikacijsko-verbalne poteškoće. Samim tim, govor predstavlja izraz mišljenja pa će ovi poremećaji uticati na edukacioni, socijalni i profesionalni status ličnosti i pored razvijenih intelektualnih potencijala i sposobnosti.

Nerođeno dijete, dok je još u majčinoj utrobi, prima zvukove iz spoljašnjeg svijeta i reaguje na njih već od 24 nedelje trudnoće. Međutim, audiotorni putevi sazrijevaju tek po rođenju djeteta i ovaj proces je podsticajan akustičkom stimulacijom. Akustička stimulacija je važna kako za fiziološko sazrijevanje djeteta tako i za razvoj govora. Sva djeca u početnoj fazi tzv. fazi „gukanja” ispoljavaju iste fonetičke izraze. U period od četiri do šest mjeseci djeca postaju svjesna sopstevnog glasa i poigravaju se govorom. Ukoliko dijete ima problem sa sluhom, prestaje njegovo interesovanje za fonetičke igre i u drugoj polovini prve godine dijete gubi glasovni depozit. (Zonex, 2022)

Gluvo novorođenče ne čuje sopstvene zvukove (plač, gukanje i zvukove koje proizvodi pokretima svoga tijela) pa samim tim ne čuje i govor majke. Usled toga, beba ne može da primi

informacije koje imaju emocionalnu konotaciju. Majčin glas ne može da ublaži bebine neprijatnosti i nelagodnosti kada je gladno, neispavano itd.

Razvojni put ove djece odvija se drugačijim tokom. Uzimajući u obzir da se najveći broj informacija odnosno roditeljskih zabrana (normi ponašanja) šalje verbalnim putem, gluvo dijete ima poteškoće da shvati njihov značaj te one ostaju nedovoljno jasne. Sve to jasno utiče na formiranje vrijednosnog i moralnog sistema.

Oštećenje sluha i govora tj. govorno-jezičke kompetencije predstavljaju značajan medicinsko-zdravstveni, socio-ekonomski, psihološko-pedagoški kao i profesionalni problem. Ovi problemi su stalni izazov i zaslužuju permanentno naučno istraživanje.

1.2. Građa i funkcija organa sluha

„Organ slušne percepcije, koji je minijaturan po svojim dimenzijama, ima ogromnu važnost u psihičkom i socijalnom razvoju ličnosti, jer omogućava učenje govora i ostvarenje komunikacije između pojedinca i sredine”. (Brajović i sar.1997: 159)

Uvo je periferni organ čula sluha i sastoji se od: spoljašnjeg, srednjeg i unutrašnjeg uva. Uloga uva kao organa sluha je da registruje i lokalizuje zvučne talase. Uši registruju zvučne talase pretvarajući ih u električne signale koji se šalju u centralne strukture gdje se ti signali „dešifruju” i nastaje osjećaj sluha.

Spoljašnje i srednje uvo služe samo za prijem i sprovođenje zvukova iz spoljne sredine do unutrašnjeg uva. Spoljašnje uvo se sastoji iz ušne školjke i spoljašnjeg ušnog kanala. Bubna opna koja predstavlja granicu između spoljašnjeg i srednjeg uva nalazi se na dnu ovog kanala. Ušna školjka je naboran, kožno-hrskavični organ i postavljena je na bočnoj strani lobanje. Veličina ušne školjke nema funkcionalni značaj kod prijema zvučnih talasa. Najveći uticaj funkcionalne važnosti slušne školjke i slušnog kanala ogleda se u pojačavanju visokih frekvencija dok ušna školjka ima veliki uticaj i na orijentaciju prema zvuku u prostoru.

Srednje uvo je sistem šupljina i kanala smještenih uglavnom u sljepočnoj kosti. Šupljina srednjeg uva je obložena sluzokožom cilindričnog epitela a preko Eustahijeve tube ispunjava se vazduhom. Glavni dio srednjeg uva predstavlja sistem sastavljen od bubne opne i slušnih koščica (čekić, nakovanj i uzengija) koji je smješten u bubnoj duplji. Bubna duplja je koštano-opnasta šupljina i od spoljašnjeg ušnog kanala je odvojena bubnom opnom. Bubna opna je kožno-fibrozno-sluzokožna membrana, elipsastog oblika i ima spoljašnju i unutrašnju stranu. Zadatak slušnih koščica je da prenesu zvučnu energiju na tečnu sredinu unutrašnjeg uva. U srednjem uvu se uliva jedan kanal poznat kao Eustahijeva tuba povezujući ga sa ždrijelom. Ima ulogu da izjednači pritisak vazduha u srednjem uvu i spoljašnjoj sredini.

Unutrašnje uvo ima ulogu čula sluha i čula ravnoteže. Podsjeća na lavirint jer ga čine mnoštvo cjevčica, kanala i prolaza. Unutar njega se nalazi mali organ tzv. kohlea ili puž. Puž je spiralno uvijen kanal i u njemu se nalaze receptori za prijem zvuka, a u polukružnim kanalčićima se nalaze receptori za osjećaje promjene položaja glave i tijela. Receptori za sluh i razvotazu ispunjeni su tečnošću i imaju na hiljade trepljastih nervnih ćelija (dlačica). One pretvaraju vibracije u električne signale koji pomoću slušnog nerva putuju ka mozgu.

1.2.1. Kako čujemo?

Zvučni talasi ulaze kroz spoljašnji ušni kanal, udaraju u bubnu opnu i izazivaju njeno vibriranje. Vibracije membrane prenose se na sitne koščice (čekić, nakovanj i uzengija) koje sa svoje strane vibriraju prenoseći impulse unutrašnjem uhu koje je obavijeno membranom i ispunjeno tečnošću. Vibracijom uzengija, preko tečnosti se prenose impulsi do specijalnih nervnih završetaka. Od nervnih završetaka impulsi putuju do slušnog nerva koji ih prenosi mozgu gdje se oni registruju.

1.3. Patologija sluha

Sluh je ključ aktivnog učešća u svijetu koji nas okružuje i gubitak sluha može vrlo loše uticati na naš život. Gubitak sluha predstavlja stanje koje je nevidljivo ali se osjećaju njegove posledice kao što su zbunjenost, društvena izolovanost pa čak i određene promjene ličnosti. Oštećenje sluha se može javiti u bilo kojoj životnoj dobi i to stanje se može promijeniti ukoliko se na vrijeme obratimo stručnom licu.

„Oštećenja sluha različitog stepena nazivaju se nagluvosti a ukoliko je oštećenje tako veliko, pa se ostaci sluha ne mogu iskoristiti ili tog ostatka sluha i nema, govorimo o gluvoći”. (Brajović i sar. 1997: 87) Postoje različite vrste oštećenja sluha koje se mogu podijeliti prema stepenu oštećenosti odnosno po težini:

-lako oštećenje sluha (približno do 25 dB);

-srednje oštećenje sluha (do 40 dB);

-teški stepen nagluvosti (do 60 dB);

-vrlo teška nagluvost (do 90 dB) i

-totalna gluvoća (nema ostatka sluha).

Prema dobu nastanka nagluposti odnosno prema primarnim uzrocima koji dovode do narušavanja i gubitka sluha postoji podjela na:

-hereditirana (nasljedna);

-kongenitalna (urođena) i

-stečena slušna oštećenja.

Rukovodeći se vremenom nastanka oštećenja sluha u odnosu na upostavljanje funkcije govora ovo oštećenje se dijeli na:

-prelingvalne gluvoće i

-postlingvalne gluvoće.

Veoma je bitno objektivno shvatiti stepen oštećenja sluha odnosno shvatiti vremenski uzrok nastanka gluvoće. Ako je u pitanju prelingvalno oštećenje kod njega ne postoji govorni depozit, dok kod postlingvalnog oštećenja dijete je duže ili kraće vrijeme posjedovalo sluh ili govor i stvorilo verbalni depozit. (Savić & Ivanović, 1994) Ovi autori naglašavaju i bitnost porijekla oštećenja sluha kao i faktor socijalne sredine. „Zbog toga ne postoji standardno gluvo dete, već samo konkretno dete sa oštećenim sluhom koje može biti nagluvo, ogluvelo, gluvo i gluvonemo”. (Savić & Ivanović, 1994: 67).

Oštećenje sluha po mjestu nastanka dijeli se na konduktivno i senzorineuralno.

Konduktivno oštećenje sluha je posljedica bolesti ili poremećaja koji ograničavaju prenos zvukova kroz spoljašnje ili srednje uvo (npr. tečnost u srednjem uhu usled prehlade, infekcija uha, oštećena bubna opna, ušna mast, alergija itd). Kod ovog oštećenja sluha u većini slučajeva djeca prolaze bez posljedica ali privremeno oštećenje sluha usporava govorno-jezički razvoj djeteta.

Senzorineuralno oštećenje je oštećenje unutrašnjeg uva ili oštećenje nervnih puteva koji vode od unutrašnjeg uva do mozga. Ovo su najčešći oblici trajnog gubitka sluha. Ovaj vid oštećenja sluha kod djece najčešće se rješava upotrebom slušnih aparata i kohlearnog implanta.

1.4. Uzroci oštećenja sluha

Glavni uzroci oštećenja sluha kod djece mogu biti visoko-rizične trudnoće, različite infekcije u vrijeme trudnoće kao i uzimanje nekih lijekova i nedozvoljenih supstanci u trudnoći. Postoje brojni rizični faktori koji mogu imati uticaj na sluh djeteta a koji se javljaju prije, za vrijeme i neposredno nakon porođaja (tjelesna težina novorođenčeta ispod 1500 grama, porođaj prije 32. sedmice trudnoće).

Takođe moguće je očekivati oštećenje sluha i u sljedećim slučajevima:

- djeca sa manjim upalama uva;
- djeca sa cerebralnim motornim poremećajima;
- djeca kod koje se nije uopšte razvio govor;
- djeca koja ispoljavaju atipično ponašanje (suviše glasna, agresivna, totalno nečujna itd);
- manjak kiseonika ili trenutni prestanak rada respiratornih organa;
- mehaničke povrede pri rođenju.

Pojedina djeca oštećenje sluha stiču tek nakon rođenja usled:

- oboljenja od bakterijskog meningitisa;
- hroničnih infekcija uva;
- oboljenje od pojedinih sindroma (Mebius sindrom, kongenitalni višestruki artrogriposis itd);
- neke nesreće (Arnautović, 2002).

1.5. Slušna oštećenja i psihosocijalni razvoj

Oštećenje sluha je senzorna ometenost koja donosi višestruke posljedice u opštem razvoju djeteta. Beba sa oštećenjem sluha dolazi na svijet sa istim psihičkim potencijalima i potrebama kao i beba koja čuje ali je ona odmah pri rođenju uskraćena za čitavu dimenziju koju donose zvuci naročito ljudski glas i govor.

Nedostatak auditivnog iskustva direktno utiče na psihosocijalno funkcionisanje reflektujući se na kognitivni razvoj, razvoj mišljenja, pamćenja i apstraktnog rezonovanja. Međutim, ovaj deficit ne utiče na opštu inteligenciju jer pojedina djeca sa ovim problemom

postizu zavidne rezultate na testovima inteligencije. Pojedine sposobnosti djece sa oštećenjem sluha se razvijaju više i bolje nego kod tipične djece (vizuelno opažanje, pamćenje crteža, boja...).

Indirektan uticaj oštećenja sluha na neke aspekte psihosocijalnog funkcionisanja imaju određene negativne reakcije, stavovi i odnos porodice, okoline i šire društvene zajednice. Usled toga, za rani psihosocijalni razvoj gluvog djeteta ima veliku ulogu odnos porodice odnosno njegovo prihvatanje bez obzira na postojeći hendikep.

Djeca sa oštećenjem sluha imaju rizik od usporenog emocionalnog i socijalnog sazrijevanja. Razlog tome je teškoća da ispolje svoj unutrašnji svijet uobičajenim simbolima kao i teškoće da prepoznaju i primaju signale od osoba iz okruženja.

Teškoće u sticanju govora i usvajanju jezika odnosno komunikacioni problemi utiču na emocionalni razvoj djece sa oštećenjem sluha. Govor, kao osnovno sredstvo opštenja među ljudima, ne služi samo za prenos informacija već on sadrži i niz pratećih konotativnih značenja, poruka odašiljaoca a svojom visinom, jačinom i intonacijom primarno određuje „afektivni ton” komunikacije. Mnoge specifičnosti u emocionalnom razvoju djeteta mogu se objasniti nedovoljnom emocionalnom stimulacijom usled odsustva zvukova. Deficit verbalne komunikacije otežava međusobnu razmjenu i razumijevanje situacija i osjećanja naročito sa emocionalno značajnim figurama iz djetetove okoline (roditelji, članovi porodice, vaspitači i dr.). Osim nedostatka verbalne komunikacije i nedostatak zvukova neverbalne prirode utiče na emocionalni razvoj ličnosti. Dijete sa oštećenjem sluha nije lišeno samo verbalnih zvukova koji potiču od njegovog spostvenog govora i govora okoline već ono ne čuje zvukove koje proizvodi njegovo sopstveno tijelo.

Djeca sa ovim hendikepom pokazuju veći nivo impulsivnosti, slabiju emocionalnu regulaciju i oskudan vokabular emocionalnog izražavanja.

Sve ovo zajedno rezultira nezadovoljstvom, osjećanjem neprihvaćenosti, nesigurnosti i manje vrijednosti a to dovodi do tenzija, frustracija i konflikata prije svega sa najbližima a potom i širom okolinom. Kod djece sa ovim hendikepom prisutan je negativizam, tvrdoglavost, izlivi bijesa i agresije pa čak i selektivni mutizam. Njihovo agresivno ponašanje rezultira otežanom vršnjačkom komunikacijom.

Usled poremećaja i teškoća u emocionalnom funkcionisanju kod ove kategorije hendikepirane djece javlja se deficitarna socijalna zrelost koja se ogleda u sniženoj komunikaciji, socijalnom povlačenju i socijalnoj izolaciji. Dijete se povlači iz socijalnih kontakata usled komunikacione barijere. Socijalno funkcionisanje djece sa oštećenjem sluha karakteriše trajna komunikativna deprivacija. Otežana socijalna adaptacija gluve djece može se objasniti njihovim individualnim karakteristikama (smanjeno osjećanje samovrednovanja, nesigurnost), težnjom većine da budu u kontaktu sa sebi sličnima kao i javljanjem otpora prema različitim.

Problem socijalne interakcije ove djece je u njihovoj široj sredini tj. njihovo ignorisanje, neprihvatanje i odbacivanje kontakata sa njima. Pokušaj uspostavljanja kontakata djece sa oštećenjem sluha sa čujućim osobama često nailazi na odbijanje ili izbjegavanje. Jedna od posljedica ovakve komunikacije je i oskudan broj obraćanja roditelja svom hendikepiranom djetetu.

Negativni stavovi i predrasude čujućeg svijeta prema svijetu gluвих stvaraju barijere u integracijama i socijalnom životu slušno oštećenih.

1.6. Prepoznavanje gubitka sluha i nagluposti

Dobro čuti nije pitanje uzrasta. Oštećenje sluha posebno u mlađem uzrastu može se negativno odraziti na cjelokupan razvoj djeteta. Zbog toga veoma je važno mogući gubitak sluha što prije prepoznati i djetetu osigurati optimalnu medicinsku pomoć i kvalitetno praćenje od strane stručnjaka.

Za djecu koja slabo čuju često se pogrešno misli da su stidljiva i tiha. Povlačenje iz grupe u školi ili upadljive agresivne reakcije mogu biti znak da postoji problem sa sluhom. Mnogi roditelji i ne primjete prve znakove oštećenja sluha ili nagluposti jer se dijete značajno razvija tokom prve tri godine života. Oštećenje sluha može odložiti razvoj jezika tokom ovog perioda, jer dijete možda neće u potpunosti percipirati usmena upustva što generalno utiče na sticanje drugih vještina.

Pojedini roditelji, često, neadekvatne reakcije svog djeteta na zvukove i govor pripisuju njegovom temperamentu ili razigranosti pa samim tim odlažu traženje pomoći od stručnih lica. Oni moraju da osluškaju svoje dijete – da li brblja, da li reaguje na zvukove i da li ga umiruje glas roditelja.

Da li beba odnosno malo dijete čuje, provjeravaju stručnjaci ali postoje određeni signali u njihovom ponašanju koji ukazuju na smanjene slušne sposobnosti.

Prepoznavanje oštećenja sluha u period do 6 mjeseci života je veoma teško naročito ako je u blažoj formi. Znakovi koji ukazuju na ovaj problem su:

- ako dijete ne reaguje na zvuk i muziku;
- ako dijete ne usmjeri pogled u pravcu zvuka;
- ako dijete ne prepozna glas bližnjih i „odgovori” na njega;
- ako dijete ne primijeti igračke koje proizvode zvuk;
- ako dijete zvukovima ne ispoljava kada je srećno i uznemireno.

Djeca do 1 godine života, što se tiče sluha, trebalo bi da budu u mogućnosti da:

- reaguju na svoje ime;
- okrenu se i pogledaju u pravcu izvora zvuka;
- izgovaraju jednostvane zvukove i prve riječi;
- razumiju i daju odgovore na jednostavne zahtjeve („da”, „ne”, „još”, itd);

- prepoznaju poznate glasove i zvukove;
- igraju dječje igre.

U 2 godini života dijete je već dosta eksperimentisalo sa zvukovima i riječima. Ukoliko kod njega postoji problem sa sluhom javljaju se sledeći problem:

- ne koristi i ne razumije dosta novih riječi;
- ne imenuje predmete u svakodnevnom životu ili u slikovnicama;
- ne slijedi jednostavna uputstva („dođi kod majke”, „uzmi loptu”, itd);
- ne prepoznaje djelove tijela ili slike u slikovnicama kada ih imenujemo;
- ne pita i ne daje odgovore na jednostavna pitanja („šta je to”, „ko je to”, „gdje je on”, itd).

Pokazatelji da dijete do 3 godine života ima oštećenje sluha su:

- ne može da sastavi kratke rečenice;
- ne može da razumije suprotnosti (veliko-malo, gore-dolje, itd);
- ne može da razgovara i razumije ljude koje poznaje;
- ne može da slijedi složenija uputstva („idi u svoju sobu i donesi loptu”, „uzmi čašu da sipamo vodu”, itd). („Znaci oštećenja sluha kod novorođenčadi i male dece”, n. d.)

Isto tako, djeca koja govore upadljivo glasno ili upadljivo tiho i nerazgovjetno može upućivati na ovaj deficit.

Svako kašnjenje u prepoznavanju i rehabilitaciji oštećenja sluha dovodi do smanjenja ili gubitka komunikacijskog potencijala.

2. Rehabilitacija i tretman slušno oštećene djece

Oštećenjima sluha i govora daje se veliki značaj u prevenciji i preventivnim programima. Cilj prevencije je smanjenje i otklanjanje rizika koji mogu biti uslov ovom deficitu.

Rano otkrivanje oštećenja sluha kod djece je od velikog značaja za njihov dalji intelektualni, emocionalni i psihički razvoj. Rana intervencija obuhvata niz neophodnih postupaka koji bi rezultirali umanjnjem negativnih posljedica oštećenja sluha na cjelokupan razvoj djeteta. Brojna naučna istraživanja došla su do saznanja da djeca kod koje rana intervencija otpočne tokom prvih godinu dana, dostižu slušni razvoj čujućih vršnjaka do četvrte godine života.

Tim stručnjaka (pedijatri, logopedi, pedagozi, psiholozi) nakon utvrđivanja uzročnika problema i postavljanje dijagnoze izrađuju plan habilitacije, rehabilitacije i liječenja. Kod potvrđenih stanja gluvoće i nagluvoće neophodno je što potpunije i što ranije uključiti tretmane i rehabilitacijski program. Rehabilitacija najčešće podrazumijeva govornu terapiju i razvoj jezika, obuka u čitanju sa usana, primjena slušnih aparata kao i usavršavanje i obuka u neverbalnim oblicima komunikacije. Svjetska zdravstvena organizacija ističe da se rehabilitacija osoba sa oštećenjem sluha sastoji od usklađenog djelovanja medicinskih, socijalnih, vaspitnih i profesionalnih mjera koje imaju za cilj vraćanje u upotrebu ugrožene funkcije (Brajović i sar.

1997). Koncept rane rehabilitacije zasniva se na oponašanju faza slušnog i govorno-jezičkog razvoja omogućavajući da dijete oštećenog sluha koristi svoje perceptivne, kognitivne i socijalne mogućnosti do maksimuma.

Jedan od vidova rehabilitacije je auditivni trening koji podrazumijeva uvježbavanje ostataka sluha i sposobnosti slušanja i čujenja. Ovaj vid rehabilitacije nastoji da osposobi rehabilitanta u što uspješnijem korišćenju ostatka sluha u svrhu proširivanja akustičke percepcije, razvoja auditivne pažnje i auditivne memorije.

Oštećenje sluha kod djece je često velika briga za roditelje i cijelu porodicu pa s toga tretman rehabilitacije djece u okviru porodice ima veliki značaj. Rehabilitacija djece sa oštećenjem sluha kod kuće odvija se prirodnom verbalnom komunikacijom sa roditeljima i osobama koje imaju normalan sluh i govor. Ova vrsta rehabilitacija zahtijeva mnogo rada i strpljenja roditelja djeteta sa oštećenjem sluha jer riječi moraju biti izgovarane jasno i polako, pokreti usana i jezika moraju biti jasno vidljivi djetetu.

Rehabilitacija stavlja akcenat na komunikacione sposobnosti i njihov razvoj kao i psihološki tretman i socijalnu adaptaciju osoba sa oštećenjem sluha. U širem smislu rehabilitacija obuhvata obrazovanje, profesionalnu orijentaciju i profesionalno osposobljavanje slušno oštećenih osoba.

2.1. Tehnička pomagala u rehabilitaciji djece sa oštećenjem sluha

Glavna posljedica urođenog ili stečenog oštećenja sluha je relativno nizak nivo jezičke kompetencije i uspostavljanje komunikacijskih barijera. Prevazilaženje ovih barijera i dostizanje komunikacijskih vještina postiže se ulaganjem stručnih napora u rano otkrivanje oštećenja sluha, što je ranije moguće integracija slušnog pomagala ili kohlearnog implanta kao i podsticanje slušanja a time i razvoj govora uz paralelno učenje znakovnog jezika. Različite vrste gubitka sluha mogu se prevazići različitim slušnim pomagalima. Slušni aparati obično rješavaju problem lakših slušnih oštećenja dok slušni implantati uspješno prevazilaze i teške oblike gubitka sluha. Dakle, ugradnja kohlearnog implanta ili integracija slušnih pomagala ima za cilj stimulaciju slušanja i razvoja govorno-jezičkih sposobnosti.

2.1.1. Slušni aparati

Slušni aparati su uređaji koji na najbolji mogući način nagluvoj osobi nadoknađuju gubitak sluha približno onom kakav imaju osobe sa zdravim sluhom. Oni ne zamjenjuju već pojačavaju zvuk. Slušni aparati imaju ulogu „pomoćnog sredstva”, ne zamjenjuju slušni organ ili bilo koji njegov dio već samo omogućavaju da nagluve osobe bolje čuju.

„Mali slušni aparat koji ima minijaturne fizičke dimenzije ima ogroman psihički značaj i funkciju jer čoveku omogućava da nauči govor dajući mu najmoćnije sredstvo za komunikaciju i razmenu sa drugim ljudima i kulturi kojoj pripada”.(Radoman, 1998: 5)

Govor kod djece sa redukovanim sluhom može biti veoma sličan govoru djece sa normalnim sluhom ukoliko im se obezbijede slušni aparati prije šest mjeseci starosti. Slušni aparati pomažu djeci sa oštećenjem sluha da razviju normalan govor i da su ravnopravno sa svojim vršnjacima uključeni u školskim i društvenim aktivnostima. Djeca sa ovim hendikepom imaju problem da razlikuju govor i šum. Razlog ovome je što dječji fond riječi još nije potpuno razvijen pa im je teško da pogode da li je u pitanju šum ili govor. Ovaj problem rješavaju moderni slušni aparati koji su konstruisani da redukuju nepoželjne šumove, naglašavajući važne zvukove. Ako dijete prilikom slušanja ima pun i bogat zvuk cijelog dana, ima mogućnost za bolje razumijevanje govora odnosno jezika.

„Pametna tehnologija” stvorila je slušne aparate koji identifikuju i proširuju spektar bitnih zvukova koji omogućavaju djetetu da napreduje u savladavanju govora i jezika. Ovi aparati su „mali kompjuteri” koji imaju mogućnost brze obrade zvuka, redukciju buke i sposobnost za prepoznavanje govora. Omogućavaju da djetetu slušanje i učestvovanje u razgovoru bude što prijatnije, jasnije i prirodnije čak i u bučnim situacijama.

Slušni aparati imaju i mogućnost bežičnog prijema signala – telekoila koji omogućava prijem signala bez mikrofona u objektima koji su opremljeni na taj način.

Kada je riječ o blagoj nagluvosti djeca mogu uz pomoć slušnog aparata spontano usvojiti jezik i govor okoline bez rehabilitacijskih tretmana dok umjereno nagluva djeca pomoću aparata usvajaju govor i jezik oslanjajući se na očitavanje sa usana i lica i vizuelni kontakt. Djeca sa teškom i vrlo teškom nagluvošću auditivnu informaciju dopunjavaju čitanjem sa lica i usana a pomoću slušnog aparata djelimično percipiraju jezičko-govorne poruke. Tek uz rehabilitacijski tretman mogu dostići visok nivo jezičko-govorne kompetencije.

Komponente koje čine slušni aparat su: baterija, mikrofoni, integralno kolo, telekoil, podešavač jačine zvuka i zvučnik. Svaki slušni aparat radi na principu da mikrofoni primaju zvuke

koji se nalaze u okruženju korisnika koji se pojačavaju, filtriraju, obrađuju i šalju na zvučnik. Korisnik može da izabere program rada slušnog aparata u zavisnosti od jačine zvuka.

2.1.2. Kohlearni implant

Kohlearni implant ugrađuje se osobama sa teškim i ekstremnim senzorneuralnim oštećenjem sluha ili „nervnom gluvoćom”.

Kohlearni implant je elektronski uređaj koji premošćava nestale ili oštećene ćelije i prenosi električnu stimulaciju direktno na vlakno slušnog nerva. On ne pojačava zvukove (kao slušni aparat) već on pruža korisne zvučne informacije putem direktne stimulacije nervnih vlakana u kohlei i tako omogućava percepciju zvukova.

Kohlearni implant sastoji se od dva dijela: unutrašnja jedinica (kohlearni implant) i spoljašnje jedinice (audio procesor).

Kohlearni implant postavlja se ispod kože i sadrži kućište sa elektrodnom nizom i referentnom elektrodom i prijemni kalem sa magnetom. Ovakav isti magnet nalazi se i u audio procesoru pomoću kojih se kalemovi automatski pozicioniraju jedan naspram drugog (magnetnim privlačenjem). Ovi kalemovi prenose informacije od audio procesora do implanta. Implant nema u sebi bateriju već se napaja od audio procesora.

Audio procesor nosi se iza uva. Sastoji se od kontrolne jedinice, baterije, magneta i kalema koji bežičnim putem pronose informacije i napajanja kroz kožu do implanta. Između ova dva dijela implanta ne postoji fizička veza. Kada se audio procesor ukloni implant prestaje sa radom tj. postaje neaktivan. („Kohlearni implanti: Rešenje problema sa sluhom kod dece”, n. d.)

Tim stručnjaka (audiolog, psiholog, logoped, surdodefektolog) predlaže kohlearnu implantaciju kao opciju kod djece koja nemaju odgovarajuću korist od slušnih pomagala. Djecu tj. kandidate za implantaciju potrebno je opreznije razmotriti jer gubitak sluha može biti uzrokovan zakašnjelim sazrijevanjem slušnih puteva. Stepem čujnosti može se sazrijevanjem poboljšati pa se novorođenče nužno prati do najmanje 80 nedelja gestacijske dobi kako bi se utvrdilo postoji li zaista oštećenje sluha ili je sazrijevanje bilo odloženo. Smatra se da je implantacija do 18 mjeseci rana a nakon 2 godine kasna implantacija. Treba istaći da kohlearna implantacija ne pretvara gluvo dijete u čujuće i da dobri govorno-jezički rezultati rane implantacije zavise od mnoštvo činilaca. Zbog toga je neophodno biti oprezan u davanje prognoza implantacije jer ne možemo predvidjeti rezultate iste.

Razvoj govora i jezika kod djece sa kohlearnom implantacijom zavisi od vremena nastanka oštećenja sluha, uzrasta djeteta u trenutku implantacije, ostatka sluha prije implantacije kao i od dužine rehabilitacije (habitacije). Značaj kohlearne implantacije je u komunikaciji,

razumijevanju, usvajanju jezika i zvukova tj. visok nivo jezičke kompetencije, primjeni znanja u svakodnevnom životu, komunikaciji sa okruženjem i društvenoj integraciji uopšte. Krajnji cilj kohlearne implantacije je potpuna integracija i socijalizacija djece sa kohlearnim implantom u čujuću sredinu kao i školovanje prema redovnim školskim programima.

Prednost kohlearnog implanta je što omogućava lakše učenje govornog jezika uz svakodnevno slušanje zvukova i slušanje i razumijevanje jezika i govora. On poboljšava slušanje u odnosu na slušni aparat i pruža mogućnost komunikacije bez korišćenja znakovnog jezika i čitanja sa usana.

Veliki nedostatak ugradnje implanta je što se njime uništavaju ostaci sluha u onom uhu u kojem se ugrađuje kohlearni implant.

3. Prethodna istraživanja

Implementacijom inkluzivnog obrazovanja u osnovnim školama pružila se mogućnost djeci sa oštećenjem sluha da se aktivno uključe u vaspitno-obrazovni proces, odnosno mogućnost školovanja prema redovnim školskim programima. Uspješnost inkluzije djece i učenika sa oštećenjem sluha uveliko zavisi od osoba koje se bave vaspitno-obrazovnim radom. Na osnovu njihovih istraživanja nailazimo na različite statističke podatke i teorijske rasprave vezane za ovu tematiku.

Imajući u vidu da je uloga nastavnika u obrazovanju i u socijalnom razvoju ovih učenika veoma važna ispitivani su stavovi nastavnika prema djeci sa oštećenjem sluha. (Tomić, Šehović & Hrvanović, 2007) Analiza rezultata pokazala je kako se više od polovine nastavnika u svom radu rijetko susretala sa navedenom populacijom učenika, a većina ispitanika smatra da je komunikacija sa učenicima oštećenog sluha otežana i da se takvi učenici trebaju školovati u specijalnim odjeljenjima redovnih škola. Mali broj ispitanika se izjasnio da se ovi učenici trebaju školovati u redovnim odjeljenjima redovnih škola.

Rezultati istraživačkih radova po pitanju stavova učitelja i nastavnika prema uključivanju gluve djece u redovne škole ukazuju da integracija ove djece u nastavnom procesu povoljno utiče na njihovu socijalizaciju. Ova djeca nemaju slabije sposobnosti za učenje i nemaju niži koeficijent inteligencije što im omogućava postizanje istog obrazovnog nivoa kao i njihovi čujući vršnjaci. (Bosnar & Bradarić-Jončić, 2008)

Uzimajući u obzir da je motorički razvoj ključni aspekt dječjeg cjelokupnog razvoja pojedini istraživači su se bavili ovim pitanjem u domenu djece sa oštećenjem sluha. Utvrđujući nivo motoričkog razvoja djece sa oštećenjem sluha, došli su do rezultata da se ispitanici sa

oštećenjem sluha u odnosu na norme predviđene za određeni uzrast nalaze u prosjeku, ispod i znatno ispod prosjeka kada je u pitanju motorički razvoj. (Sretenović & Nedović, 2019)

Istraživanjem motoričkog razvoja djece sa oštećenjem sluha a u ovom slučaju djece sa kohlearnim implantom pokazuje da učenici bez oštećenja sluha postižu u prosjeku više vrijednosti u svim faktorima grube i fine motorike od učenika sa kohlearnim implantom različite etiologije sluha. (Tadjanov-Župan, 2021) Takođe rezultati ukazuju da učenici sa kohlearnim implantom koji su imali urođeno oštećenje sluha pokazuju u prosjeku više vrijednosti u svim faktorima fine i grube motorike od učenika sa kohlearnim implantom koji su imali stečeno oštećenje sluha.

Testovima za procjenu motoričkih vještina pokazalo se da djeca bez oštećenja sluha postižu statistički značajno bolje rezultate od djece sa kohlearnim implantom. (Vidranski, Tomac & Farkaš, 2015)

Među značajne probleme u nastavi svrstava se pitanje motivacije učenika. Na razvoj motivacije za učenje je moguće i potrebno uticati a najveću ulogu u tome imaju nastavnici u nastavnom procesu. Na ovu temu vršena su istraživanja ali u domenu djece sa oštećenjem sluha. Motivacija gluvih i nagluvih učenika za čitanje, pisanje i učenje i njihovu povezanost sa školskim uspjehom je bio jedan od istraživačkih radova. (Povlakić-Hadžiefendić, 2019) Prema odgovorima ispitanika došlo se do saznanja da učenici sa oštećenjem sluha koji bolje uviđaju važnost čitanja, pisanja i učenja imaju pozitivne stavove, uključuju se u ove aktivnosti, imaju veću motivaciju što potvrđuju njihova bolja školska postignuća.

Ponašanje učenika sa oštećenjem sluha u nastavnom procesu zaokupilo je pažnju pojedinim istraživačima. Utvrđujući i opisujući ponašanje gluve i nagluve djece i djece tipičnog razvoja u različitim školskim situacijama došlo se do statistički značajnih razlika. Do tih rezultata došli su posmatrajući ponašanje ovih učenika na času: u odnosu na mjesto gdje sjede i pažnju na času, na odmoru, u odnosu na igru i u odnosu na autoritet (kada se obraćaju nastavniku), u odnosu na naloge i u odnosu na pohvale. Uzrast, pol, školski uspjeh kod gluvih i nagluvih učenika nisu se pokazali kao faktori koji u značajnoj mjeri utiču na ponašanje učenika. (Mijatović & Radovanović, 2020)

Baveći se oblicima ponašanja djece sa oštećenjem sluha koji su uključeni u sistem redovnog školovanja kao i školskim uspjehom koji postižu došlo se do zaključka da postoje razlike između gluvih i čujućih učenika u određenim segmentima stečenog znanja kao i određenim oblicima ponašanja. (Pavković, 2016)

Kohlearnom implantacijom omogućeno je brojnoj djeci pohađanje redovnih obrazovnih programa kao i razvoj govornog jezika i akademskih vještina. Istražujući receptivni rječnik i gramatičko znanje djece s kohlearnim implantom došlo se do rezultata da samo neka djeca, korisnici kohlearnog implanta, uspijevaju razviti prikladne jezičke vještine za svoj uzrast ali

mnoga druga često zaostaju za čujućim vršnjacima u jezičkim sposobnostima pa samim tim i u pismenosti i akademskim postignućima. (Hrastinski, Pribanić & Mrvica, 2019)

Ispitujući u kojoj mjeri poboljšanje auditivne percepcije govora pomoću kohlearnog implanta utiče na razvoj razumijevanja apstraktnih pojmova kod gluve i nagluve djece u odnosu na djecu sa konvencionalnim slušnim aparatima i čujuću djecu, došlo se do rezultata da kohlearni implant ima značajnu prednost u odnosu na konvencionalne slušne aparate u povećanju uspješnosti razvoja govora kod gluve i veoma teško nagluve djece. (Ostojčić, Đoković, Dimić & Mikić, 2011)

Uloga i značaj rane detekcije kod djece sa oštećenjem sluha zainteresovala je pedagoške istraživače. Ispitali su kvantitet verbalnog izraza kroz imenovanje slika i pisanje pojmova kako bi ukazali na ogromnu važnost rane detekcije a samim tim i rane rehabilitacije kod djece sa oštećenjem sluha. (Mujkanović, E. & Mujkanović, E., 2015) Rezultati istraživanja potvrdili su da je verbalni izraz mnogo bogatiji kod učenika koji su pravovremeno otkriveni i upućeni na stručni tretman. Učenici koji su na tretman uključeni nakon polaska u školu imaju slabije rezultate u verbalnom izrazu što je posledica kasnog uključivanja.

Vršeno je istraživanje i po pitanju veze između dužine surdološkog tretmana i školskog uspjeha učenika sa oštećenjem sluha u redovnoj školi. (Kovačević & Pavković, 2008) Došlo se do saznanja da uzrast javljanja na surdološki tretman predstavlja jedan od izuzetno važnih faktora za cjelokupan razvoj djece sa oštećenjem sluha, naročito za razvoj govora i jezika. Rezultati istraživanja pokazuju pozitivan uticaj ranog surdološkog tretmana i ostvarenog školskog uspjeha učenika sa teškim oštećenjem sluha koji su uključeni u redovan obrazovni sistem. Rezultati testova znanja potvrđuju značaj ranog surdološkog tretmana ukazujući da su ispitanici sa kojima je surdološki tretman počeo u periodu od 18 mjeseci pokazali odlične rezultate u savladavanju obrađivanih sadržaja, da je usvojeno znanje trajnije i primjenjivije u novim složenijim situacijama.

Istraživanjem stavova vaspitača i nastavnika o vaspitno-obrazovnom uključivanju djece i učenika sa oštećenjem sluha u redovne predškolske i osnovnoškolske ustanove, došlo se do saznanja da vaspitači i nastavnici iskazuju gotovo potpuno slaganje oko potrebe podrške edukacijskog rehabilitatora za uspješno uključivanje ove djece i učenika u vaspitno-obrazovni proces. Takođe su usaglašeni po pitanju socijalizacijske prednosti uključivanja ove populacije djece i učenika u redovan vaspitno-obrazovni proces kao i korisnosti stručne službe (stručnih saradnika) u inkluziji. Vaspitači i nastavnici se gotovo u potpunosti ne slažu sa tvrdnjama da uključivanje djece i učenika u redovan vaspitno-obrazovni proces ima negativan uticaj na njih. (Šokić, 2017)

Pedagoška istraživanja vršena su i po pitanju informisanosti vaspitača i učitelja osnovnih škola o oštećenju sluha, njegovim implikacijama, tehnologiji koju djeca sa oštećenjem sluha koriste, komunikacijskim opcijama koje su djeci sa ovim problemom na raspolaganju i

pretpostavkama njihove inkluzije u predškolskim i osnovnoškolskim programima. (Hranić, 2017) Rezultati ukazuju da vaspitači i učitelji osnovnoškolskog obrazovanja imaju pozitivan stav prema inkluziji ove djece u nastavnom procesu ali da nijesu odgovarajuće informisani o oštećenju sluha, njegovim karakteristikama i aplikacijama, o tehnologiji koju djeca sa oštećenjem sluha koriste kao i o komunikacijskim opcijama koje su im na raspolaganju.

Čitanje čini važan segment edukacije i utiče na razvoj jezika i govora kod djece sa oštećenjem sluha. Ovim putem, učenici sa oštećenjem sluha dobijaju informacije koje ne mogu dobiti auditivnim putem i time usvajaju nova i utvrđuju stečena znanja. Imajući u vidu da učenici sa ovim problemom imaju nedovoljno razvijen govor, mali fond riječi, nepoznavanje gramatičke i semantičke strane jezika, nepravilnu artikulaciju i da im sve ovo otežava savladavanje procesa čitanja, istraživači su se bavili problemom funkcije čitanja kod ove djece. Istraživači su došli do zaključka da učenici sa oštećenjem sluha na svim testovima postižu znatno slabije rezultate od svoji vršnjaka tipičnog razvoja. Uočene su nepravilnosti i teškoće u artikulaciji glasova pri čitanju teksta, nedovoljna razumljivost govora, neadekvatna brzina čitanja kao i nesposobnost razumijevanja pročitaneog teksta. Navedene činjenice imaju negativan uticaj na kvalitet govorno-jezičkog razvoja učenika sa oštećenjem sluha. (Kuzmanović, 2012)

Poteškoće u razvoju govora i jezika kod djece sa oštećenjem sluha uslovljavaju teškoće u sticanju znanja i komunikaciji. Vršena su istraživanja jezičkog funkcionisanja u okviru analognih oblika izražavanja (pisanje, govorni i znakovni jezik) kod gluve i nagluve djece. Ispitali su da li gluva i nagluva djeca sa podjednakom uspješnošću koriste analogne oblike izražavanja. Rezultati ovog istraživanja ukazuju da gluvi i nagluvi učenici pokazuju dosta poteškoća prilikom imenovanja predmeta i određivanja čemu oni služe u okviru analognih oblika izražavanja. Ovi učenici najbolje odgovaraju na pitanja u znakovnom izrazu, zatim u govornom, dok najslabije rezultate ostvaruju u pisanju. Pojedini pisani iskazi ovih učenika su nerazumljivi i veoma teški za analizu a uzrok tome je neadekvatna upotreba znakova interpukcije i upotreba velikog i malog slova. Prilikom čitanja teksta prave veliki broj različitih grešaka usled loše tehnike čitanja i nerazumijevanja pročitaneog sadržaja. (Isaković, 2013)

4. Vaspitanje i obrazovanje djece sa oštećenjem sluha

Vaspitanje i obrazovanje djece sa oštećenjem sluha je djelatnost od javnog interesa i kao dio jedinstvenog vaspitno-obrazovnog sistema ostvaruje se u skladu sa Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama.

„Vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama obezbjeđuje onaj stepen obrazovanja koji odgovara njihovom fizičkom, intelektualnom, emocionalnom i

socijalnom razvoju". (Zakon o vaspitanju i obrazovanju dece sa posebnim obrazovnim potrebama, 45/10, 80/04)

Vaspitanje je proces planskog i sistematskog usavršavanja senzomotornih, intelektualnih, emocionalnih i moralnih sposobnosti djeteta. Ono predstavlja pedagoško djelovanje na sve sfere čovjekovog bića.

Obrazovanje je proces sticanja iskustva i njegovog uobličavanja u saznanje sa ciljem formiranja ličnosti. Oba procesa se međusobno sadrže i prožimaju.

Djeca sa oštećenjem sluha spadaju u grupu djece sa posebnim potrebama koja se trebaju što potpunije uključiti u redovne procese edukacije i ostale životne aktivnosti. Vaspitanje i obrazovanje, odnosno rehabilitacija i rehabilitacija djece sa slušnim oštećenjem, je obavezno od onog trenutka kada je nedostatak otkriven. Ova populacija djece se integriše u redovnu nastavu u cilju zadovoljenja njihovih razvojnih i obrazovnih potreba. Uključivanjem djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovni sistem osigurava se pristupačno obrazovanje u skladu sa njihovim interesima, sposobnostima i potrebama.

Djeca sa oštećenjem sluha pohađaju ili redovne ili specijalne škole što zavisi od stepena oštećenja sluha. Osim stepena oštećenja sluha, mogućnosti njihove edukacije uveliko zavise i od nivoa intelektualnih sposobnosti, od uzrasne dobi u kojoj je došlo do oštećenja sluha, od pravovremenog početka rehabilitacije kao i od porodičnog miljea.

Od velikog je značaja obezbijediti ovoj djeci adekvatne uslove za školovanje pa samim tim i odgovarajući vaspitno-obrazovni plan i program. Učenici sa oštećenjem sluha očuvane inteligencije mogu uspješno da prate redovnu nastavu uz prilagođavanje metoda rada, nastavnih sredstava kao i prostora.

Prihvatanjem specifičnosti djece sa oštećenjem sluha pružamo im podršku i pomoć da se uključe u vršnjački kolektiv.

4.1. Uključivanje učenika sa oštećenjem sluha u školu

Integracija djece sa oštećenjem sluha u školama ima za cilj njihovo aktivno učešće u obrazovnom procesu, funkcionalnu socijalizaciju i uključivanje u vršnjačku zajednicu. Redovne škole sa inkluzivnom orijentacijom najbolji su način za prevazilaženje diskriminativnih stavova i izgradnju inkluzivnog društva. Škola ima nezamjenjivu ulogu u razvoju i ponašanju djece jer se u njoj ostvaruje značajan dio socijalnih interakcija između samih učenika, učenika i nastavnika kao i drugih odraslih osoba.

Učenici sa slušnim smetnjama mogu biti vrlo uspješni u savladavanju redovnog nastavnog gradiva. Ovi učenici mogu jednako kao i njihovi vršnjaci tipičnog razvoja usvajati

vaspitanje-obrazovne sadržaje ukoliko im se pružaju adekvatni uslovi u skladu sa njihovim vizuelnim i auditivnim funkcionisanjem. Ova kategorija učenika samo pojedine nastavne sadržaje će usvojiti sa većim ili manjim odstupanjima zbog prirode svog hendikepa (maternji jezik, muzička kultura, strani jezik...).

Najčešći problem koji prati ove učenike u nastavnom procesu je nepotpun govor odnosno poteškoće u usvajanju govornog i pisanog jezika što rezultira otežanom artikulacijom glasova i upotrebom različitih agramatizama. Jezička znanja su nedovoljna a rječnik oskudan pa je razumijevanje pisanog teksta otežano što dovodi do otpornosti prema čitanju jer ne razumiju pročitani tekst. Velika pomoć je znakovni jezik.

Znakovni jezik koristi vizuelno-manuelnu komunikaciju i čine ga uslovno dogovoreni znakovi koji se formiraju pokretima ruku i drugih djelova tijela, uključujući i facijalnu ekspresiju, poziciju tijela i pokrete usana kojima se prenosi određeni smisao. Pomoću znakovnog jezika gluve i nagluve osobe prenose misli, predstave, namjere i pojmove.

Još od davnina, gubitak sluha gluvim osobama je nametnuo potrebu korišćenja znakovnog načina izražavanja. Ti znakovi se iz dana u dan, opštim kulturnim razvojem pojedinca i zemlje u kojoj žive, usavršavaju i postaju sve razgovjetniji i razumljiviji. Usled nemogućnosti da se pojedini pojmovi prenesu gluvoj osobi putem znakova, sa znakovnim govorom, kao dopunsko sredstvo, pojavljuje se daktilologija (dvoručna) i hirologija (jednoručna) vrstna azbuka. Vrstna azbuka, kao pomoćno sredstvo, danas se koristi u specijalizovanim školama za djecu sa oštećenjem sluha. Djeca sa oštećenjem sluha posmatraju svijet oko sebe samo vizuelno i ono što su vidjela nije protumačeno-ne uviđaju kauzalne veze i odnose. Djeca bivaju uskraćena informacijom o predstavama i situacijama koju pruža konverzacija. Zbog toga u znakovnom izražavanju predmeta dominira crtajući, plastični znak koji se identifikuje saradnjom.

Vizuelno opažanje djece sa oštećenjem sluha ima subjektivnu notu. Svako opaža ono što je za njega interesantno i upadljivo pa se s toga jedna ista stvar na različite načine reflektuje na gluvu osobu. Otuda postoji različito znakovno izražavanje kod gluvih u raznim krajevima iste zemlje ili jednog istog pojma kod raznih naroda. U znakovnom jeziku ili „govoru gluvih”, jedan isti znak može da označava i predmet i radnju. Broj znakova je uopšteno manji nego što je broj riječi u jeziku ali to ne utiče na znakovno izražavanje gluvih osoba. Međutim, postoji bitna razlika između znakova i govora tj. znakovnog jezika gluvih i artikulacionog govora čujućih, manifestujući se dubokim psihološkim i socio-emocionalnim razlikama. Imajući u vidu da se govor znakovima razvija pod uticajem artikulacionog govora i da se znak usavršava na bazi usmenog govora ne treba izbjegavati znakovni jezik već ga naprotiv treba razvijati, približavajući ga oralnom govoru. Na taj način znakovni jezik kao govor gluvih prerasta iz osnovnog u pomoćno sredstvo komuniciranja.

Obrazovanje djece sa oštećenjem sluha sprovodi se kroz redovne škole, integrisana odjeljenja pri redovnim školama i resursni centar.

Obrazovanje djece sa oštećenjem sluha odvija se i u posebno organizovanim obrazovnim ustanovama. U ovim ustanovama stvoreni su posebni uslovi da ova djeca prebrode posledice svog nedostatka, da koriguju poremećeni tok razvoja ličnosti, koriguju ili kreiraju najvažnije mentalne osobine. Posebno obrazovanje omogućava im da razviju govor, konceptualno mišljenje i verbalnu memoriju. U specijalizovanim ustanovama za djecu sa oštećenjem sluha pedagoški proces je usmjeren na popunjavanje „rupa” u razvoju a sistem nastave jezika omogućava savladavanje različitih oblika govorne aktivnosti. U procesu obrazovanja djece sa oštećenjem sluha koriste se vrlo uspješna vizuelna sredstva i tehnike (pantomima, dramatizacija i inscenacija) koji imaju posebnu ulogu u formiranju ideja i pojmova na vizuelno-figurativnom i apstraktnom nivou generalizacija.

Javna ustanova Resursni centar za sluh i govor „Dr Peruta Ivanović” nalazi se u Kotoru. Stručni kadar ovog centra (surdoaudiolog, surdolog, logoped, pedagog, psiholog, profesori i nastavnici praktične nastave kao i vaspitači i medicinsko osoblje) angažuju se kao podrška redovnom obrazovanju djece sa oštećenjem sluha. Njihovo angažovanje u redovnim školama podrazumijeva pomoć u izradi IROP-a¹, individualni rad sa djecom, instrukcije za rad nastavnicima, preporuke za rad stručnim službama kao i uputstva roditeljima za rad sa djecom. Resursni stručnjaci centra edukuju kadar redovnog školskog sistema akreditovanim programima. U ovom centru vrši se ispitivanje i procjena sluha i sprovodi se rehabilitacija djece oštećenog sluha kroz audiološke i logopedске tretmane.

U cilju zadovoljenja obrazovnih i socijalizacijskih potreba djece sa oštećenjem sluha u nastavnom procesu neophodno je izvršiti i određena prilagođavanja. Ova prilagođavanja odnose se na sadržaje, načine i oblike rada kao i tehnička prilagođavanja ovim učenicima.

Kako bi se pružilo adekvatno obrazovanje ovim učenicima izrađuje se individualni razvojno-obrazovni plan.

Individualni razvojno-obrazovni (IROP) plan se izrađuje za svako dijete pojedinačno. On sadrži opis sazajnog, emocionalnog, socijalnog i fizičkog funkcionisanja djeteta. Individualni razvojno-obrazovnim planom se određuju oblici rada, dodatna stručna pomoć, standardi postignuća, znanja i vještina kao i provjera postignuća i ocjenjivanje znanja i napredovanje djeteta.

„On je kompilacija djetetovih osobina, potreba, ciljeva kurikuluma za određeni nastavni predmet.” (Ministarstvo provjete Crne Gore, 2013:15)

¹ Individualni razvojno-obrazovni plan

Učenicima sa oštećenjem sluha ukoliko je potrebno dodjeljuje se asistent. Asistent u nastavi pruža pomoć i dodatnu podršku učenicima sa oštećenjem sluha u skladu sa njihovim razvojnim, obrazovnim i socijalnim potrebama kao i pomoć zaposlenim u školi (nastavnicima, vaspitačima i stručnim saradnicima) u nastavnim i vannastavnim aktivnostima u cilju unapređivanja njihovog rada sa ovim učenicima. Uloga asistenta je da pruži pomoć i podršku učenicima sa oštećenjem sluha posebno kod prevazilaženja fizičkih, komunikacijskih i socijalnih barijera. Asistent pruža pomoć učeniku sa oštećenjem sluha pri izradi zadataka, motiviše ga za učenje i učešće u vannastavnim aktivnostima, pomaže u ovladavanju i korišćenju dostupne tehnologije pružajući mu pomoć i podršku u komunikaciji unutar škole. Asistent osigurava bezbjednost učeniku sa oštećenjem sluha tokom boravka u ustanovi, nastavi u prirodi ili ekskurzijama. Saradnja sa roditeljima učenika sa oštećenjem sluha je jedan od vidova pomoći i podrške asistenta. (Pravilnik o pedagoškom asistentu i andragoškom asistentu, 87/19, čl. 4)

4.2. Uloga nastavnika u procesu obrazovanja učenika sa oštećenjem sluha

Uloga nastavnika u obrazovanju i socijalnom razvoju djece sa oštećenjem sluha je veoma važna.

„Nastavnici imaju ne mjerljiv uticaj na učenje, samopouzdanje i socijalno prilagođavanje ovih učenika.”(*Paediatrics*, 2021: 9).

Poseban izazov za svakog nastavnika predstavlja pronalaženje što djelotvornije strategije obrazovanja za ovu kategoriju učenika. Rad sa učenicima koji imaju problem sa sluhom iziskuje od nastavnika dodatno znanje, napor i poseban pristup kako bi učenici mogli maksimalno razviti svoje sposobnosti. Takođe rad sa učenicima oštećenog sluha zahtjeva timski pristup a članove tima čine roditelji, razredni nastavnik, logoped i stručni saradnici škole kao i terapeut za sluh i govor. Svaki učenik sa oštećenjem sluha u školi zahtjeva lični njemu primjeren tretman. U školsko-metodičko-didaktičkom smislu to podrazumijeva poseban program, nastavna sredstva, tempo i posebne oblike rada koji su u optimalnoj mjeri individualizovani, primjereni mogućnostima i sposobnostima svakog učenika sa oštećenjem sluha.

Preporuke nastavnicima za strategije u radu sa učenicima oštećenog sluha su:

- govorite prirodno, jasno i razgovjetno;
- naglasite ključne riječi;
- ponovite upustva ako ih učenik sa oštećenjem sluha nije razumio;
- vodite računa da budete okrenuti prema djetetu da bi mu omogućili čitanje sa usana;
- u radu trebate koristiti što više vizuelnih nastavnih materijala (slike, crteži, modeli, grafički prikazi);

-ukoliko je potrebno uraditi jezičko preoblikovanje radnog materijala na način da sadržaj ostane isti;

-sva uputstva koja se daju usmeno potrebno je dati i u pisanoj formi kao i putem znakovnog jezika.

Treba naglasiti i veliki značaj tehničkog prilagođavanja ovim učenicima koji podrazumijeva:

-upotreba kompjutera;

-mjesto sjedenja treba da je u prvoj klupi ili na centralnom mjestu u učionici (1–1.5 metar od govornika) kako bi mogao da vidi pokrete usana osobe koja govori;

-preporuka je da se eliminišu zvukovi u pozadini jer se pojačavaju putem slušnog aparata i ometaju osobu sa slušnim smetnjama (zatvoriti prozore, utišati aparate koji mogu biti ometajući faktori);

-po mogućnosti obezbjediti vizuelni znak za kraj i početak časa (lampice i slično).

Nastavnik svojim pozitivnim stavom i prihvatanjem djetetovih specifičnosti pomaže njegovo uključivanje u vršnjački kolektiv.

Da bi se dijete uspješno uključilo u redovan vaspitno-obrazovni proces nastavnici se moraju edukovati i na taj način sticati nove kompetencije i usavršavati postojeće (Stojiljković, 2020).

4.3. Uloga roditelja u procesu obrazovanja učenika sa oštećenjem sluha

Porodica je okruženje u kojem dijete raste i u kojem treba da dobije sve ono što mu je potrebno za normalan rast i razvoj. To je prva stepenica u vaspitno-obrazovnom procesu koji se kasnije nadograđuje u raznim vaspitno-obrazovnim institucijama koje dijete pohađa tokom svog razvoja.

Učešće roditelja ima veliku ulogu u obrazovanju djece sa oštećenjem sluha. Brojna istraživanja pokazuju da roditelji djece sa oštećenjem sluha imaju povoljne stavove prema njihovoj integraciji u redovnoj nastavi. Ovi stavovi su opravdani jer roditelji ne žele da njihovo dijete bude drugačije od ostale djece. Prema njihovom mišljenju, škola im pruža mogućnost da bolje iskoriste svoje sposobnosti, da se uključivanjem u vršnjački kolektiv funkcionalno socijalizuju što će rezultirati njihovim aktivnim uključivanjem u životne i društvene tokove. (Šakotić, 2009) Međutim, postoji manji broj roditelja koji smatraju da je pohađanje redovne nastave za njihovo dijete neodgovarajuće jer takvi roditelji ne vide mogućnost zbližavanja svog djeteta sa djecom bez teškoća.

Nastavnici i stručni saradnici škole smatraju da je u obrazovanju djece sa oštećenjem sluha neophodna saradnja sa porodicom jer roditelji najbolje poznaju sposobnosti svog djeteta. Usled toga, roditelji mogu i trebaju biti aktivni učesnici u planiranju rada s njihovim djetetom i trebaju biti izvor povratnih informacija o primjerenosti i uspješnosti izabranog oblika obrazovanja.

5. Empirijski dio istraživanja

5.1. Problem istraživanja

Uvidom u sadržaje koji pruža elektronska enciklopedija, u projekte naučnog istraživanja, magistarske i doktorske teze, proučavanjem dostupnih izvora došli smo do saznanja da su problemi i potrebe djece sa oštećenjem sluha više proučavani sa zdravstvenog aspekta a da je pedagoški aspekt ovog problema proučavan u znatno manjoj mjeri. Osim primarnih zdravstvenih problema, ova razvojna teškoća povlači niz vaspitno-obrazovnih problema koje treba utvrditi, istražiti i naći najadekvatnija rješenja, odnosno naći različite pristupe i metode za njihovo prevazilaženje. Usled jezičkih problema koji povlače obrazovne poteškoće, javljaju se i komunikativne prepreke i barijere u okruženju što rezultira socijalnim smetnjama. Na osnovu rečenog problem ovog naučnog istraživanja je:

-utvrditi uticaj vaspitno-obrazovnog procesa na učenike sa oštećenjem sluha.

5.2. Predmet istraživanja

Kontinuirano obrazovanje treba da je sastavni dio života svake osobe pa samim tim i djece sa smetnjama u razvoju.

Cjelokupan sistem vaspitanja i obrazovanja u našoj zemlji treba da omogući vaspitanje i obrazovanje djece s razvojnim teškoćama, dosljednije ostvarivanje metoda i oblika rada sa takvom djecom što će pospješiti njihovu integraciju u zajednički obrazovni sistem. (Šakotić, 2009)

Integracija djece sa oštećenjem sluha u nastavnom procesu je jedno od bitnih pitanja u našem obrazovnom sistemu.

Uspjeh integracije ove djece u velikoj mjeri zavisi od dobro organizovane psihološke i pedagoške podrške učenika unutar same škole.

Analizirajući povezanost ove razvojne teškoće sa nastavnim procesom moramo dati odgovore na brojna pedagoška i socio-emocionalna pitanja: status djeteta, ponašanje, prihvaćenost, emocionalna stanja, obrazovna postignuća itd. Na osnovu navedenog, predmet našeg istraživanja je:

- **uključivanje djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovni proces.**

5.3. Cilj i zadaci istraživanja

Integracija djece sa oštećenjem sluha u redovan vaspitno-obrazovni proces, njihovo uključivanje u programe obrazovanja i uključivanje u vršnjački kolektiv podstakli su naše interesne sfere.

Porodica, obrazovne ustanove i društvena sredina imaju veliku odgovornost za razvoj i socijalizaciju djece.

Socijalizacija je složen i slojevit proces u kome se uče „pravila igre” kako bi se što bolje uklopili u život i društvene tokove.

Uključivanje djece sa oštećenjem sluha u vršnjačku zajednicu zavisi od djeteta i njegove porodice, težine oštećenja sluha, sposobnosti razumijevanja govora i razvoja govorno-jezičkih vještina. Imajući u vidu da je normalna komunikacija važan element za uspostavljanje socijalnih kontakata nameće se potreba proučavanja ovog problema kod djece sa oštećenjem sluha. Od velikog značaja za uspješno prilagođavanje i razvoj potencijala ovih učenika je kvalitetan odnos koji će se razviti između njih i nastavnika kao i uspostavljanje socijalnih interakcija između samih učenika u razredu. Pitanje podrške od strane učesnika nastavnog procesa je jedno od vodećih pitanja na koje treba dati odgovor. Na osnovu gore navedenog, cilj našeg istraživačkog rada je: **utvrditi socijalizacijska dostignuća djece sa oštećenjem sluha u redovnom vaspitno-obrazovnom procesu.**

Da bi cilj istraživanja bio realizovan neophodno je konkretizovati zadatke istraživanja. Zadaci koji proizilaze iz ove odrednice cilja su:

- utvrditi socijalizacijski položaj učenika sa oštećenjem sluha u odjeljenju;
- utvrditi nivo komunikacije učenika sa oštećenjem sluha i učenika bez oštećenja sluha;
- utrditi stavove i mišljenja nastavnika o integraciji djece sa oštećenjem sluha u redovnom nastavnom procesu.

5.4. Istraživačke hipoteze

Na osnovu predmeta i cilja istraživanja, definisana je glavna hipoteza kao i sporedne:

H₀-Pretpostavlja se da učenici sa oštećenjem sluha imaju dobar socijalizacijski položaj u odjeljenju.

H₁-Pretpostavlja se da je komunikacija kod učenika sa oštećenjem sluha razvijena u toj mjeri da im omogućava zadovoljenje komunikacijskih potreba.

H₂-Pretpostavlja se da su stavovi i mišljenja nastavnika o integraciji djece sa oštećenjem sluha u redovnom nastavnom procesu pozitivni.

5.5. Istraživačke varijable

Nakon definisanja problema, predmeta, cilja i zadataka istraživanja kao i glavne i sporednih hipoteza, slijedi definisanje varijabli istraživanja.

Nezavisna varijabla u našem istraživanju je: dijete sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovnom procesu.

Sadržaj i suština zavisne varijable odnosi se na razvoj govorno-jezičke komunikacije djece sa oštećenjem sluha, na socijalni status u odjeljenju kao i stavovi i mišljenja nastavnika o integraciji ove djece u redovnom nastavnom procesu.

5.6. Metodološki pristupi (paradigme)

U ovom radu koristiće se tri naučno-istraživačka pristupa odnosno paradigme:

-racionalno-deduktivna paradigma koja se odnosi na teorijski dio.

Racionalnim, kritičkim i stvaralačkim mišljenjem analizirajući, preispitujući i valorizujući već postojeće teorije istraživanja doći ćemo do novih naučnih saznanja.

-empirijsko-induktivna paradigma koja se odnosi na istraživački dio.

Ovom paradigmom ćemo putem iskustvenog saznanja izvesti valjane zaključke i uopštavanja.

-matematičko-statistička paradigma zadužena za cjelokupnu obradu podataka.

Odnosi se na sređivanje i statističku obradu prikupljenih sirovih podataka i uz pomoć kvalitativne i kvantitativne analize podataka doći ćemo do valjanih zaključaka.

5.7. Značaj i karakter istraživanja

Ovo istraživanje, prema veličine, spada u mikro istraživanje i ima karakter primijenjenog (operativnog) istraživanja.

Aktuelna inkluzivna praksa tj. integracija djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovni proces ističe potrebu dubljeg proučavanja socijalizacijskih dostignuća ovih učenika.

Sprovođenje ovog istraživanja ima za cilj da se unaprijedi pedagoška teorija i praksa, ali i da rezultira određenim naučnim doprinosom. Rezultati ovog istraživanja trebalo bi da daju jasnu sliku o uticaju vaspitno-obrazovnog procesa na učenike sa oštećenjem sluha, odnosno da daju argumentovane odgovore da li redovna nastava ima isti uticaj na djecu sa oštećenjem sluha i djecu tipičnog razvoja u društvenom pogledu.

Interpretacijom dobijenih rezultata postoji mogućnost razrješenja dileme nastavnika o mogućnostima školovanja ovih učenika u skladu sa redovnim školskim programima, što može doprinijeti realizovanju takve nastavne prakse.

5.8. Populacija i istraživački uzorak

U našem istraživanju učesvovalo je 194 učenika (10 učenika sa oštećenjem sluha i 184 učenika bez oštećenja sluha) iz 8 osnovnih škola i ukupno 10 odjeljenja iz dvije opštine (Podgorica i Nikšić). Učenici pohađaju sljedeće škole: O.Š. „Vladimir Nazor”, O.Š. „Savo Pejanović”, O.Š. „Oktoih”, O.Š. „Luka Simonović”, O.Š. „Olga Golović”, O.Š. „Marko Miljanov”, O.Š. „Sutjeska” i O.Š. „Pavle Rovinski”.

Osim učenika u našem istraživanju učestvovalo je i 32 nastavnika predmetne i razredne nastave kao i 8 stručnih saradnika (logopedi, pedagozi i psiholozi) iz prethodno navedenih škola.

Opština	Naziv osnovne škole	Broj odjeljenja	Broj učenika sa oštećenjem sluha	Broj učenika bez oštećenjem sluha	Ukupno
Podgorica	Sutjeska	1	1	17	18
Podgorica	Oktoih	1	1	18	19
Podgorica	Savo Pejanović	1	1	18	19
Podgorica	Vladimir Nazor	3	3	58	61
Podgorica	Marko Miljanov	1	1	18	19
Podgorica	Pavle Rovinski	1	1	18	19
Nikšić	Luka Simonović	1	1	20	21
Nikšić	Olga Golović	1	1	17	18
Ukupno		10	10	184	194

Tabela 1:Struktura uzorka učenika prema školi i mjestu prebivališta

5.9. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

U cilju prikupljanja što objektivnijih podataka i činjenica za realizaciju istraživačkog cilja kao i za rješenje postavljenih hipoteza, primijenit ćemo metodu teorijske analize i deskriptivnu metodu.

Metodom teorijske analize doći će se do rješenja brojnih teorijskih pitanja. Ovom metodom će se utvrditi i klasifikovati sadržaji, osnovni istraživački pojmovi i kategorije, koje treba analizirati i rasvijetliti, analizirati i selektivno odabrati dostupni izvori, definisati ciljevi, hipoteze i izvesti zaključci.

Sociometrijskom tehnikom tj. sociometrijskim testom (prilog br. 1) nastojaćemo ispitirati međusobne odnose, među učenicima tipičnog razvoja i učenicima sa oštećenjem sluha u

odjeljenju i utvrditi njihov položaj unutar tog odjeljenja. Na taj način potvrdićemo ili odbaciti glavu hipotezu ovog istraživačkog rada.

Mišljenja i stavove nastavnika o uključivanju djece sa oštećenjem sluha u nastavni proces ispitaćemo tehnikom anketiranja, upotrebom anketnog upitnika (prilog br. 2) koji je konstruisan za potrebe ovog istraživanja.

Upotrebom protokola intervjua (prilog br. 3), koji je takođe konstruisan za potrebe ovog istraživanja, želimo doći do saznanja u kojoj mjeri je razvijena komunikacija kod učenika sa oštećenjem sluha.

Dobijeni podaci će se statistički obraditi uz primjenu Pirsonovog hi-kvadrat testa, Z skora (on se računa preko aritmetičke sredine) i Man Vitnjev U testa.

5.10. Analiza i interpretacija rezultata istraživanja

Postupak standardizacije se veoma često koristi u psihologiji, a poznat je kao transformacija u z (zet) skorove ili z vrijednosti. Standardizacija pretvaranjem u z vrijednosti uzima u obzir kako prosjek, tako i varijabilnost rezultata, a vrši se prema sljedećoj formuli:

$$z = (x - M) / s$$

Svako x u grupi mjerenja pretvara se u njegovo odstupanje od prosjeka grupe kojoj pripada, pri čemu se to odstupanje izražava u broju standardnih devijacija. Standardizacija sirovih rezultata mjerenja olakšava intraindividualno i interindividualno poređenje. Prvi termin označava mogućnost poređenja rezultata iste osobe na različitim varijablama, npr. na dva pitanja u našem upitniku. Drugi termin označava mogućnost poređenja različitih osoba na istim, pa čak i na različitim varijablama. Pri tome uvijek treba imati na umu da je u pitanju relativna vrijednost varijable, izračunata na osnovu prosjeka grupe rezultata. Još jedna pogodnost koju nude z skorovi jeste mogućnost da se njihov raspon prilagodi vrijednostima koje su istraživaču najpogodnije za potrebe analize i interpretacije podataka. Aritmetička sredina i standardna devijacija z distribucije mogu da se izmijene jednostavnim računskim operacijama, a da se pri tome očuva njihov smisao i relativna pozicija ispitanika u grupi.

Učenik koji dobija z skor 1 na prvom ajtemu je od prosjeka rezultata bolji za vrednost jedne standardne devijacije, a ako je njegov standardizovani skor na drugom ajtemu -0,5 on je na njemu postigao rezultat koji je za približno pola standardne devijacije lošiji od prosjeka svih ispitanika. To znači da studenti koji su ostvarili prosječan rezultat, nakon standardizacije dobijaju z vrijednost 0, pa tako i aritmetička sredina novonastale varijable postaje 0.

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je vrijednosti z = 1 analogna vrijednost 85. centila (tj. naš ispitanik, u odnosu na odjeljenje sa kojim se poredi je od 85% njih prihvaćen ili odbačen), a da vrijednosti z = 2 odgovara vrijednost 97,5. centila (što govori da ga prihvata ili odbija 97,5% učenika iz odjeljenja). Ako ispitanikom

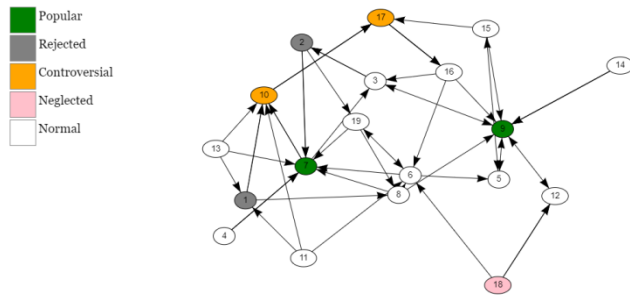
ima rezultat $z=-1$ to je analogna vrijednost 15. centilu, odnosno prihvata/odbija ga 15 posto vršnjaka.

OŠ „PAVLE ROVINSKI”

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	0	1.38	2.4	0	-0.8	0.5
2	-0.63	2.75	1.8	0	0	0.5
3	0	-0.69	-0.6	0.9	-0.8	-0.5
4	-0.63	0	-0.6	-0.9	-0.8	-0.5
5	-0.63	-0.69	-0.6	0.9	0	-0.5
6	-0.63	-0.69	-0.6	1.81	0.8	-0.5
7	3.13	-0.69	-0.6	0	0.8	-0.5
8	0	-0.69	-0.6	0	1.6	-0.5
9	1.88	-0.69	0	2.71	2.41	-0.5
10	0.63	1.38	1.8	-0.9	1.6	3
11	-0.63	0	-0.6	-0.9	-0.8	-0.5
12	0.63	-0.69	-0.6	0	-0.8	-0.5
13	-0.63	0	0	-0.9	-0.8	1
14	-0.63	0	-0.6	0	-0.8	-0.5
15	-0.63	-0.69	-0.6	-0.9	0	-0.5
16	0	-0.69	-0.6	0	0	-0.5
17	0	1.38	1.2	-0.9	-0.8	2
18	-0.63	-0.69	-0.6	-0.9	-0.8	-0.5
19	-0.63	0	0	0	0	-0.5

Tabela 1: Rezultati sociometrijskog testa u II razredu OŠ „Pavle Rovinski” iz Podgorice

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenikana prvo pitanje $Z=1.88$ (naš ispitanik ima od 96,99% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z= -0.69$ (u našem uzorku 24,51% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=0$ (njegov status je prosječan), na četvrto pitanje $Z=2.71$ (99,67% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=2.41$ (on ima od 99,20% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=-0,5$ (30.85% ispitanika ne želi da bude sa njim).

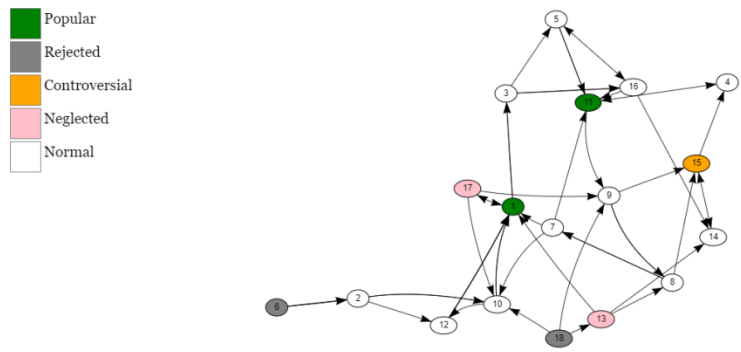
Slika 1: Sociometrijski položaj učenika II razreda OŠ „Pavle Rovinski” iz Podgorice

OŠ „SUTJESKA”

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	2.06	-0.36	1.19	-0.42	1.19	-0.42
2	0	-0.36	0	0	0	0
3	-1.03	-0.36	0	-0.42	0	-0.42
4	0	-0.36	0	-0.42	0	-0.42
5	0	-0.36	-1.19	0	-1.19	0
6	-1.03	0	-1.19	-0.42	-1.19	-0.42
7	0	-0.36	0	-0.42	0	-0.42
8	0	-0.36	0	-0.42	0	-0.42
9	-1.03	0	0	0	0	0
10	2.06	-0.36	0	-0.42	0	-0.42
11	1.03	0	2.38	0	2.38	0
12	0	-0.36	-1.19	-0.42	-1.19	-0.42
13	-1.03	-0.36	0	-0.42	0	-0.42
14	1.03	0	1.19	0	1.19	0
15	0	0.36	0	0.84	0	0.84
16	-1.03	-0.36	1.19	-0.42	1.19	-0.42
17	0	-0.36	-1.19	-0.42	-1.19	-0.42
18	-1.03	3.92	-1.19	3.79	-1.19	3.79

Tabela 2: Rezultati sociometrijskog testa u IV razredu OŠ „Sutjeska” iz Podgorice

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=0$ (naš ispitanik ima prosječan status), na drugo pitanje $Z= -0.36$ (35,94% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=-1,19$ (on ima od 11,70% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z=-0,42$ (33,72% ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=-1,19$ (on ima od 11,70% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=-0,42$ (33,72% ne žele da budu sa njim).

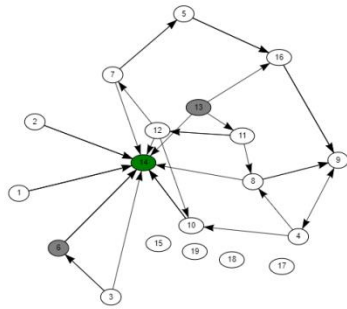
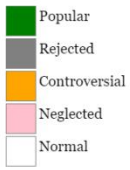
Slika 2: Sociometrijski položaj učenika IV razreda OŠ „Sutjeska” iz Podgorice

OŠ „VLADIMIR NAZOR” VI-1

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	-0.54	0.17	-0.62	0.22	-0.48	1.65
2	-0.54	-0.48	-0.62	-0.62	-0.48	-0.54
3	-0.54	-0.48	-0.62	-0.62	-0.48	0.19
4	0.19	-0.48	0.22	-0.62	0.17	-0.54
5	0.19	-0.48	-0.62	-0.62	0.17	-0.54
6	0.19	2.8	0.22	1.06	-0.48	0.92
7	0.19	-0.48	-0.62	-0.62	-0.48	-0.54
8	-0.54	-0.48	0.22	-0.62	0.17	-0.54
9	0.19	-0.48	1.06	0.22	1.49	-0.54
10	0.19	-0.48	0.22	-0.62	-0.48	-0.54
11	-0.54	0.17	0.22	0.22	-0.48	-0.54
12	0.19	1.49	0.22	1.06	-0.48	0.92
13	-0.54	2.14	-0.62	2.73	-0.48	3.12
14	3.85	-0.48	3.57	-0.62	3.46	-0.54
15	-0.54	-0.48	-0.62	1.89	-0.48	0.19
16	0.19	-0.48	0.22	-0.62	0.83	-0.54
17	-0.54	-0.48	-0.62	-0.62	-0.48	-0.54
18	-0.54	-0.48	-0.62	-0.62	-0.48	-0.54
19	-0.54	-0.48	-0.62	-0.62	-0.48	-0.54

Tabela 3: Rezultati sociometrijskog testa u VI razredu OŠ „Vladimir Nazor” iz Podgorice

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=0,19$ (naš ispitanik ima od 57,53% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z= -0.48$ (31,56% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=0,22$ (on ima od 58,71% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z=-0,62$ (26,76% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=0,17$ (on ima od 56,75% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=-0,54$ (29,46% ispitanika ne želi da bude sa njim).

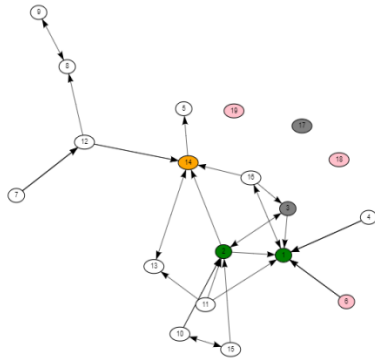
Slika 3: Sociometrijski položaj učenika VI razreda OŠ „Vladimir Nazor” iz Podgorice

OŠ „VLADIMIR NAZOR” VI-2

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	1.95	0.11	2.59	0.13	3.29	-0.52
2	1.95	-0.4	1.42	-0.5	0.22	-0.52
3	-0.7	3.63	0.25	3.29	0.22	1.46
4	-0.7	-0.4	-0.92	-0.5	-0.81	0.14
5	-0.7	-0.4	-0.92	-0.5	0.22	-0.52
6	-0.7	-0.4	-0.92	-0.5	-0.81	-0.52
7	-0.7	-0.4	-0.92	-0.5	-0.81	0.8
8	1.07	-0.4	0.25	-0.5	0.22	-0.52
9	0.19	-0.4	0.25	-0.5	0.22	-0.52
10	-0.7	-0.4	0.25	0.13	0.22	-0.52
11	-0.7	0.11	-0.92	0.13	-0.81	0.14
12	0.19	-0.4	0.25	-0.5	0.22	0.14
13	0.19	-0.4	0.25	-0.5	0.22	-0.52
14	1.95	0.11	1.42	0.13	1.24	0.14
15	-0.7	-0.4	0.25	-0.5	-0.81	-0.52
16	0.19	-0.4	0.25	0.13	0.22	-0.52
17	-0.7	1.61	-0.92	2.03	-0.81	3.45
18	-0.7	-0.4	-0.92	-0.5	-0.81	-0.52
19	-0.7	-0.4	-0.92	-0.5	-0.81	-0.52

Tabela 4: Rezultati sociometrijskog testa u VI razredu OŠ „Vladimir Nazor” iz Podgorice

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=1,95$ (naš ispitanik ima od 97,44% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z= 0,11$ (54,38% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=1,42$ (on ima od 92,22% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z=0,13$ (55,17% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=1,24$ (on ima od 89,25% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=0,14$ (55,57% ispitanika ne želi da bude sa njim).

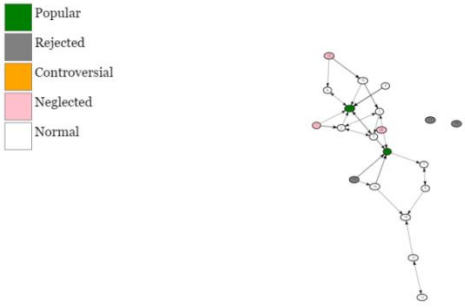
Slika 4: Sociometrijski položaj učenika VI razreda OŠ „Vladimir Nazor” iz Podgorice

OŠ „VLADIMIR NAZOR” VI-3

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	-0.8	-0.61	-1.04	-0.84	-0.56	-0.52
2	2.19	-0.61	1.56	0.21	-0.56	-0.52
3	-0.8	-0.61	0.26	-0.84	0.84	0.13
4	2.19	0.15	0.26	-0.84	-0.56	0.13
5	1.19	-0.61	1.56	-0.84	0.84	-0.52
6	0.2	-0.61	0.26	-0.84	0.14	-0.52
7	0.2	-0.61	1.56	0.21	-0.56	0.13
8	-0.8	0.15	-1.04	0.21	-0.56	-0.52
9	0.2	-0.61	0.26	-0.84	0.14	-0.52
10	-0.8	-0.61	-1.04	1.26	0.14	0.13
11	-0.8	3.18	-1.04	1.26	-0.56	4.02
12	0.2	-0.61	0.26	-0.84	0.14	-0.52
13	0.2	1.66	0.26	2.31	-0.56	0.13
14	1.19	-0.61	1.56	-0.84	3.62	0.13
15	-0.8	-0.61	-1.04	0.21	-0.56	-0.52
16	0.2	-0.61	0.26	-0.84	-0.56	-0.52
17	-0.8	0.91	-1.04	1.26	-0.56	0.13
18	-0.8	0.91	-1.04	1.26	-0.56	0.13
19	-0.8	0.15	0.26	0.21	0.84	0.13
20	-0.8	0.15	-1.04	-0.84	-0.56	-0.52

Tabela 5: Rezultati sociometrijskog testa u VI razredu OŠ „Vladimir Nazor” iz Podgorice

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=-0,8$ (naš ispitanik ima od 21,19% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z=-0,61$ (27,09% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=-1,04$ (on ima od 14,92% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z=1,26$ (89,62% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=0,14$ (on ima od 55,57% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=0,13$ (55,17% ispitanika ne želi da bude sa njim).

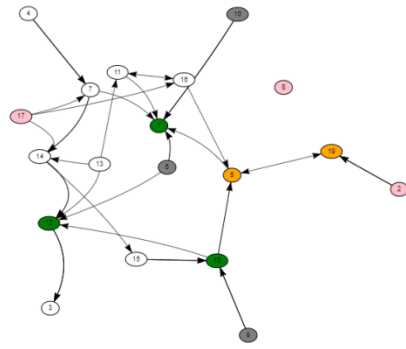
Slika 5: Sociometrijski položaj učenika VI razreda OŠ „Vladimir Nazor” iz Podgorice

OŠ „SAVO PEJANOVIĆ”

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	1.39	-0.79	1.39	-0.79	2.71	-0.94
2	-1.01	0.15	-1.01	0.15	-0.72	-0.94
3	0.19	-0.79	0.19	-0.79	0.14	-0.94
4	-1.01	1.08	-1.01	1.08	-0.72	0.18
5	1.39	0.15	1.39	0.15	0.99	0.18
6	-1.01	1.08	-1.01	1.08	-0.72	2.4
7	0.19	-0.79	0.19	-0.79	0.99	-0.94
8	-1.01	-0.79	-1.01	-0.79	-0.72	0.18
9	-1.01	2.96	-1.01	2.96	-0.72	0.18
10	-1.01	1.08	-1.01	1.08	-0.72	1.29
11	0.19	-0.79	0.19	-0.79	0.14	-0.94
12	1.39	-0.79	1.39	-0.79	0.99	-0.94
13	-1.01	0.15	-1.01	0.15	-0.72	0.18
14	0.19	-0.79	0.19	-0.79	-0.72	0.18
15	0.19	0.15	0.19	0.15	-0.72	1.29
16	1.39	0.15	1.39	0.15	-0.72	1.29
17	-1.01	-0.79	-1.01	-0.79	-0.72	-0.94
18	1.39	-0.79	1.39	-0.79	0.99	-0.94
19	0.19	0.15	0.19	0.15	0.99	0.18

Tabela 6: Rezultati sociometrijskog testa u VIII razredu OŠ „Savo Pejanović” iz Podgorice

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=1,39$ (naš ispitanik ima od 91,77% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z= -0,79$ (21,48% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=1,39$ (on ima od 91,77% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z= -0,79$ (21,48% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=0,99$ (on ima od 83,89% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=-0,94$ (17,36% ispitanika ne želi da bude sa njim).

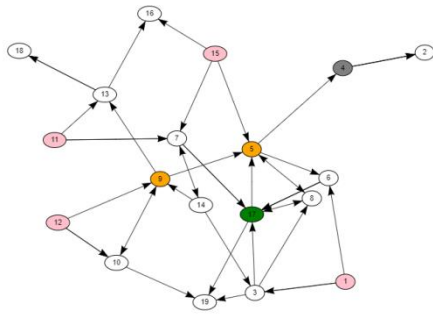
Slika 6: Sociometrijski položaj učenika VIII razreda OŠ „Savo Pejanović” iz Podgorice

OŠ „OKTOIH”

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	-0.92	1.24	-0.81	-0.81	-0.77	-0.77
2	0.25	-0.81	0.22	-0.81	0.2	-0.77
3	0.25	-0.81	1.24	-0.81	-0.77	0.2
4	-0.92	0.22	0.22	3.29	-0.77	2.14
5	0.25	2.26	0.22	0.22	2.14	1.17
6	-0.92	1.24	-0.81	1.24	1.17	0.2
7	2.59	-0.81	0.22	0.22	-0.77	-0.77
8	1.42	1.24	0.22	0.22	-0.77	-0.77
9	0.25	1.24	0.22	0.22	1.17	0.2
10	1.42	-0.81	0.22	-0.81	-0.77	-0.77
11	-0.92	-0.81	-0.81	0.22	-0.77	-0.77
12	-0.92	-0.81	-0.81	-0.81	-0.77	-0.77
13	-0.92	0.22	0.22	0.22	0.2	0.2
14	0.25	0.22	-0.81	0.22	-0.77	1.17
15	-0.92	-0.81	-0.81	0.22	-0.77	0.2
16	-0.92	-0.81	-0.81	-0.81	1.17	-0.77
17	0.25	-0.81	3.29	-0.81	1.17	-0.77
18	0.25	0.22	0.22	0.22	-0.77	2.14
19	0.25	-0.81	-0.81	-0.81	1.17	-0.77

Tabela 7: Rezultati sociometrijskog testa u VIII razredu OŠ „Oktoih” iz Podgorice

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=0,25$ (naš ispitanik ima od 59,87% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z= -0,81$ (20,90% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=1,24$ (on ima od 89,25% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z=-0,81$ (20,90% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=-0,77$ (on ima od 22,06% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=0,2$ (57,93% ispitanika ne želi da bude sa njim).

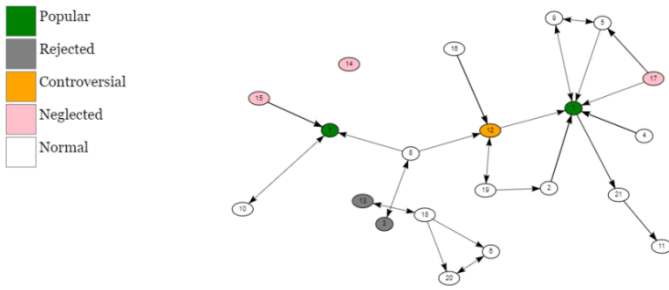
Slika 7: Sociometrijski položaj učenika VIII razreda OŠ „Oktoih” iz Podgorice

OŠ „LUKA SIMONVIĆ”

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	1.56	-0.63	1.23	-0.64	3.61	-0.72
2	-1.29	-0.63	-1.02	-0.64	0.78	1.66
3	0.14	1.45	-1.02	1.49	-0.64	0.08
4	-1.29	0.76	-1.02	-0.64	-0.64	0.87
5	1.56	0.07	1.23	0.07	-0.64	-0.72
6	0.14	0.07	1.23	0.07	0.07	0.08
7	1.56	-0.63	2.36	-0.64	0.78	-0.72
8	0.14	0.07	0.11	0.07	0.07	0.08
9	0.14	-0.63	0.11	0.07	0.07	0.08
10	0.14	0.07	0.11	0.07	0.07	0.87
11	0.14	0.07	0.11	0.07	-0.64	0.08
12	1.56	0.07	1.23	0.07	0.78	0.08
13	0.14	3.52	-1.02	3.61	-0.64	3.25
14	-1.29	-0.63	-1.02	-0.64	-0.64	0.08
15	-1.29	-0.63	-1.02	-0.64	-0.64	-0.72
16	-1.29	0.76	-1.02	0.78	-0.64	-0.72
17	-1.29	-0.63	-1.02	0.07	-0.64	-0.72
18	0.14	-0.63	0.11	-0.64	0.07	-0.72
19	0.14	-0.63	0.11	-0.64	-0.64	-0.72
20	0.14	-0.63	0.11	-0.64	0.78	-0.72
21	0.14	-0.63	0.11	-0.64	-0.64	-0.72

Tabela 8: Rezultati sociometrijskog testa u VIII razredu OŠ „Luka Simonović” iz Nikšića

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=-1,29$ (naš ispitanik ima od 9,85% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z= -0,63$ (26,43% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=-1,02$ (on ima od 15,38% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z= -0,64$ (26,11% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=-0,64$ (on ima od 26,11% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=-0,72$ (23,58% ispitanika ne želi da bude sa njim).

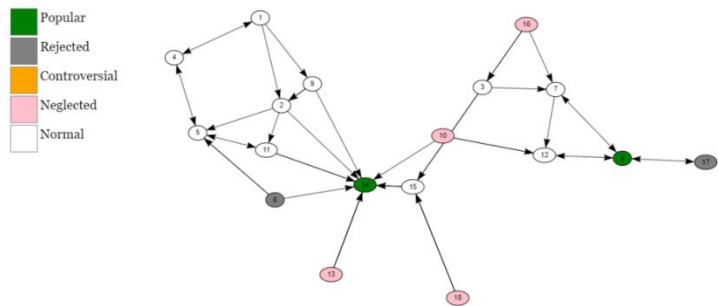
Slika 8: Sociometrijski položaj učenika VIII razreda OŠ „Luka Simonović” iz Nikšića

OŠ „OLGA GOLOVIĆ”

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	0.06	0.02	-0.89	0.03	-0.89	0.03
2	0.06	-0.38	0.05	-0.45	0.05	-0.45
3	0.06	0.02	0.05	0.5	0.05	0.5
4	0.06	-0.38	0.05	-0.45	0.05	-0.45
5	2.06	-0.38	1	-0.45	1	-0.45
6	-0.95	3.27	-0.89	2.88	-0.89	2.88
7	1.06	-0.38	-0.89	-0.45	-0.89	-0.45
8	2.06	-0.38	1	0.03	1	0.03
9	-0.95	-0.38	0.05	-0.45	0.05	-0.45
10	-0.95	-0.38	-0.89	-0.45	-0.89	-0.45
11	0.06	-0.38	0.05	-0.45	0.05	-0.45
12	0.06	-0.38	1.95	-0.45	1.95	-0.45
13	-0.95	-0.38	-0.89	-0.45	-0.89	-0.45
14	1.06	-0.38	1.95	-0.45	1.95	-0.45
15	0.06	-0.38	1	-0.45	1	-0.45
16	-0.95	-0.38	-0.89	-0.45	-0.89	-0.45
17	-0.95	2.05	-0.89	2.41	-0.89	2.41
18	-0.95	-0.38	-0.89	-0.45	-0.89	-0.45

Tabela 9: Rezultati sociometrijskog testa u I razredu OŠ „Olga Golović” iz Nikšića

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=-0,95$ (naš ispitanik ima od 17,11% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z= -0,38$ (35,20% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=-0,89$ (on ima od 18.67% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z= -0.45$ (32,67% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=-0,89$ (on ima od 18.67% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z= -0.45$ (32,67% ispitanika ne želi da bude sa njim).

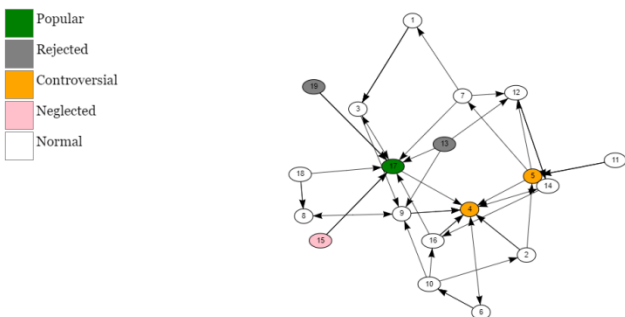
Slika 9: Sociometrijski položaj učenika I razreda OŠ „Olga Golović” iz Nikšića

OŠ „MARKO MILJANOV”

učenik	z1	z2	z3	z4	z5	z6
1	-0.69	-0.73	0	-0.83	-0.65	-0.87
2	-0.69	-0.73	-0.9	-0.83	0	-0.87
3	0.69	-0.73	0.9	-0.83	0	0
4	2.06	0.73	0	0.83	3.27	0.87
5	0	2.18	0.9	1.66	0	2.6
6	-0.69	-0.73	-0.9	-0.83	0	-0.87
7	-0.69	0	-0.9	-0.83	0	0
8	0	-0.73	0.9	-0.83	-0.65	-0.87
9	0.69	-0.73	0	0	1.31	0
10	0	0	0	0	-0.65	0
11	-0.69	0	-0.9	0	-0.65	0
12	0	1.46	0	0	0	0.87
13	-0.69	0.73	-0.9	1.66	-0.65	0.87
14	0.69	0	0.9	0	0	0
15	-0.69	-0.73	-0.9	-0.83	-0.65	-0.87
16	-0.69	-0.73	0.9	0	-0.65	-0.87
17	2.75	-0.73	2.71	-0.83	1.31	-0.87
18	-0.69	-0.73	-0.9	0	-0.65	-0.87
19	-0.69	2.18	-0.9	2.5	-0.65	1.73

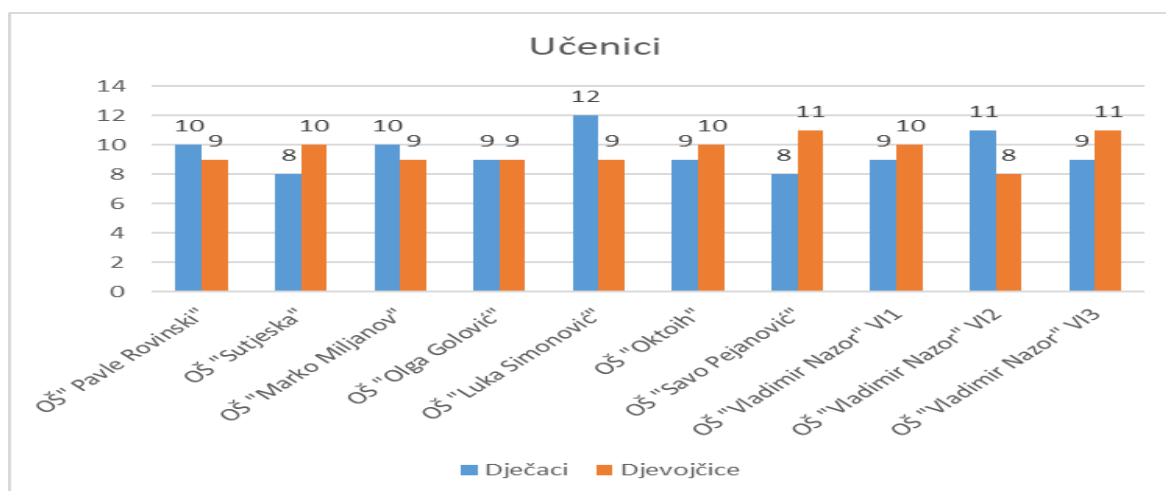
Tabela 10: Rezultati sociometrijskog testa u I razredu OŠ „Marko Miljanov” iz Podgorice

Ako standardizovane vrijednosti izrazimo kao percentilne rangove, možemo zaključiti da je položaj učenika na prvo pitanje $Z=-0,69$ (naš ispitanik ima od 24,51% ispitanika bolji status), na drugo pitanje $Z= -0,73$ (23,27% ispitanika ne želi da bude sa njim), na treće pitanje $Z=-0,9$ (on ima od 18,41% ispitanika bolji status), na četvrto pitanje $Z= -0,83$ (20,33% ispitanika ne želi da bude sa njim), na peto pitanje $Z=-0,65$ (on ima od 25,78% ispitanika bolji status) i na šesto pitanje $Z=-0,87$ (19,22% ispitanika ne želi da bude sa njim).

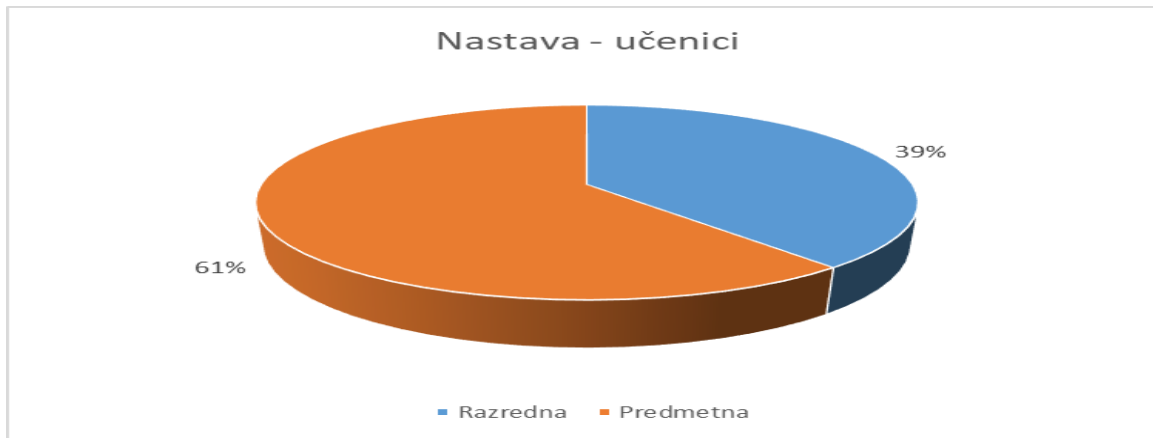
Slika 10: Sociometrijski položaj učenika I razreda OŠ „Marko Miljanov” iz Podgorice

U istraživanju je učestvovalo 194 učenika iz 8 osnovnih škola.

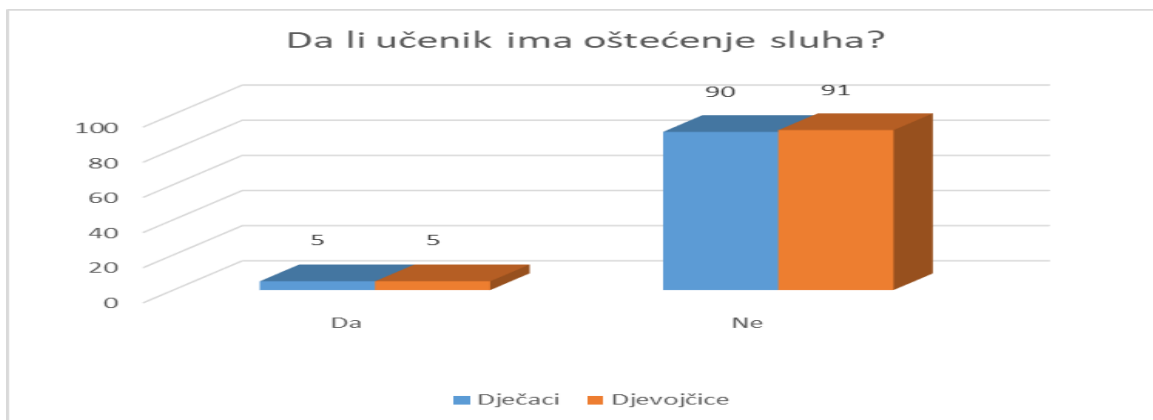
Grafikon 1: Prikaz strukture uzorka učenika prema školi

Od ovog broja njih 74 pohađa razrednu nastavu a 117 predmetnu nastavu.

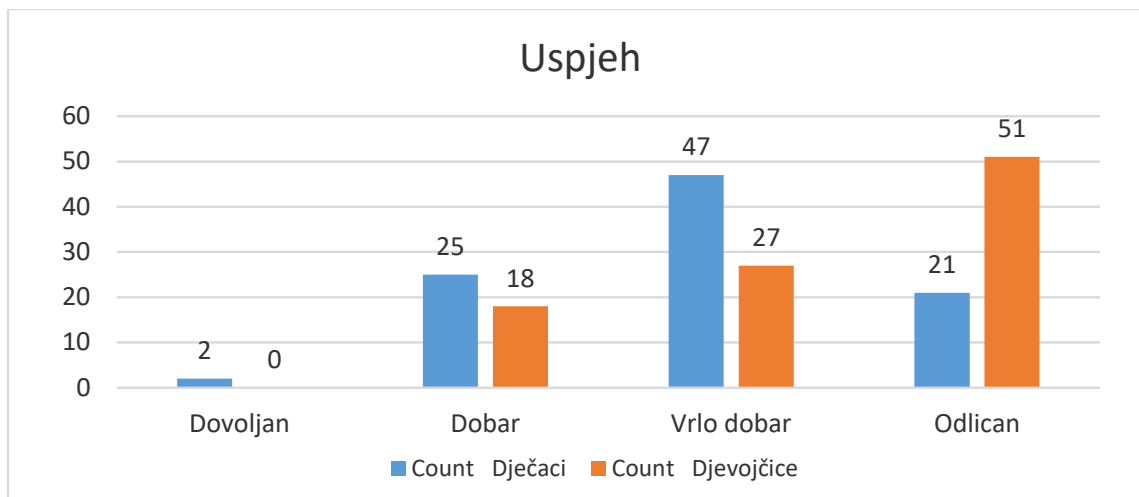
Grafikon 2: Prikaz strukture učenika koji pohađaju predmetnu i razrednu nastavu

U svakom odjeljenju ima po jedan učenik sa oštećenjem sluha što je u našem uzorku 5,2% ispitanika.

Grafikon 3: Prikaz učenika sa oštećenjem sluha i učenika bez oštećenja sluha

Naši ispitanici su 37,7% odlični učenici, vrlo dobrih ima u našem uzorku 38,7%, dobrih 22,5% i dovoljnih 1%.

Grafikon 4: Prikaz učenika prema uspjehu

U istraživanju je učestvovalo 32 nastavnika predmetne i razredne nastave.

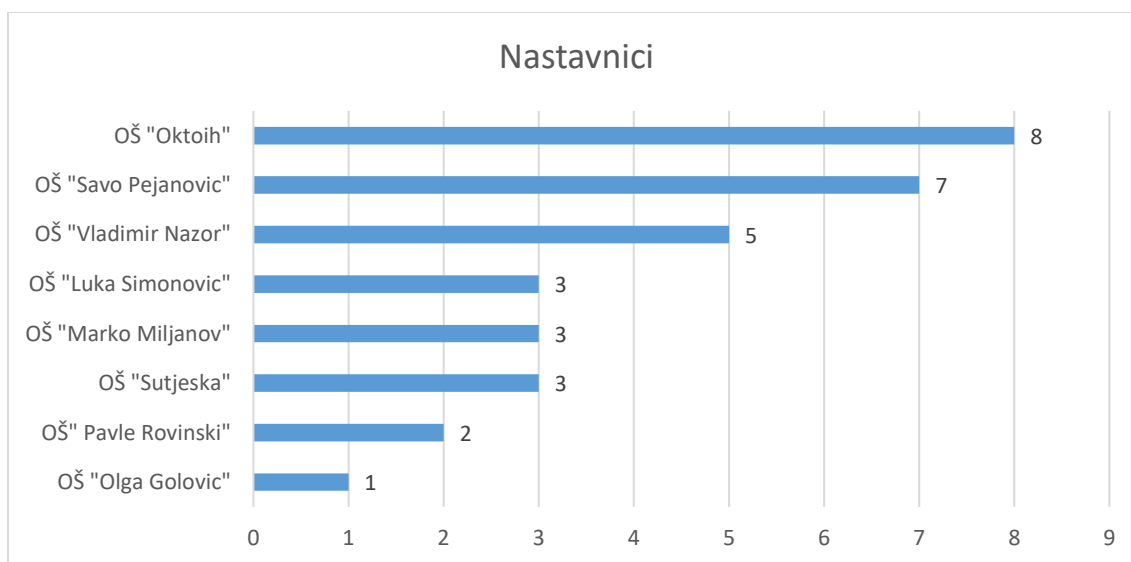
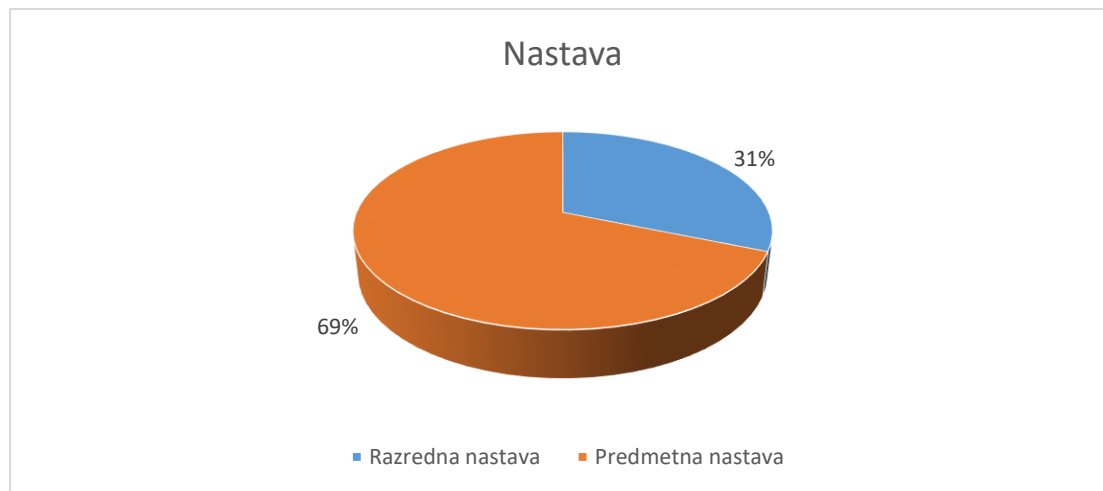

Tabela 2: Prikaz nastavnika predmetne i razredne nastave prema školi

Oni su uključeni u obrazovni proces na taj način da su predavači u razrednoj nastavi (10 učitelja) ili su predavači u predmetnoj nastavi (22 nastavnika).

Grafikon 5: Prikaz nastavnika predmetne i razredne nastave

U istraživanju su učestvovali i stručni saradnici u školama:

Škola	Stručni saradnici
OŠ "Pavle Rovinski"	1
OŠ "Sutjeska"	1
OŠ "Marko Miljanov"	1
OŠ "Olga Golovic"	1
OŠ "Luka Simonovic"	1
OŠ "Oktoih"	1
OŠ "Savo Pejanovic"	1
OŠ "Vladimir Nazor"	1

Tabela 3: Prikaz uzorka stručnih saradnika prema školi

Hg – Pretpostavlja se da učenici sa oštećenjem sluha imaju dobar socijalizacijski položaj u odjeljenju

Ovu hipotezu smo provjeravali preko 6 pitanja iz sociometrijskog upitnika na koja su odgovore davali učenici:

1. S kojim bi učenikom iz tvog razreda najviše želio sjedjeti u klupi?
2. S kojim učenikom iz tvog razreda uopšte ne bi želio sjedjeti u klupi?
3. S kojim bi se učenikom iz tvog razreda najviše želio družiti kada nijesi u školi?
4. S kojim se učenikom uopšte ne bi želio družiti kada nijesi u školi?
5. S kojim bi učenikom iz tvog razreda najviše želio učiti?
6. S kojim učenikom iz tvog razreda uopšte ne bi želio učiti?

Nakon prikupljanja podataka, za svakog učenika smo izračunali njegov položaj u grupi (u odnosu na ostale učenike u njegovom odjeljenju), koji smo predstavili preko Z skora (standardizovane vrijednosti). Našu statističku obradu smo radili preko Man Vitnijevo U testa koji se koristi za računanje razlika između nezavisnih grupa kojima podaci odstupaju od normalne raspodjele. Ovaj test je jedan od najmoćnijih neparametarskih testova i najkorisnija alternativa parametarskog t-testa.

Statistička analiza urađena preko Man Vitnijevo U testa za svako pojedinačno pitanje iz sociometrijskog upitnika je pokazala da učenici sa oštećenjem sluha nemaju statistički značajno različit status od ostalih učenika u odjeljenju svoje škole. Status učenika sa oštećenjem sluha u odnosu na pol u pojedinačnim odjeljenjima se nije pokazao statistički značajno različit za svako pojedinačno pitanje iz sociometrijskog upitnika.

Poredeći da li u različitim tipovima nastave status učenika sa oštećenjem sluha zavisi da li je nastava razredna ili predmetna nijesmo dobili statistički značajne razlike za svako pojedinačno pitanje iz sociometrijskog upitnika. Status učenika je isti u razrednoj i predmetnoj nastavi.

Kada smo provjeravali da li u odjeljenju status učenika sa oštećenjem sluha zavisi od uspjeha koji učenici imaju nijesmo dobili statistički značajne razlike, tj. učenici nemaju bolji status zbog svog školskog uspjeha na svako pojedinačno pitanje iz sociometrijskog upitnika. Takođe,

poredeći status učenika sa oštećenjem sluha u odnosu na druge učenike, istovremeno po školskom uspjehu i tipu nastave, nijesmo dobili statistički značajne razlike za svako pojedinačno pitanje iz sociometrijskog upitnika. Učenici na isti način u razrednoj i predmetnoj nastavi biraju društvo, bez obzira na školski uspjeh.

Na pitanje „S kojim bi učenikom iz tvog razreda najviše želio sjedjeti u klupi?“ Man Vitnijevim U testom dobijamo statistički značajnu razliku između socijalnog statusa djevojčica sa oštećenjem sluha ($Md=1,5$, $N=5$) i ostalih djevojčica ($Md=2,0$, $N=91$) $U=96500$, $z=-2,163$, na nivou $p=0,031$. Naime učenici radije biraju djevojčice bez oštećenja sluha da sjede sa njima u klupi od djevojčica sa oštećenjem sluha.

Statistički značajnu razliku u odnosu na pol učenika dobijamo u odgovorima učenika koji pohađaju predmetnu nastavu. Na pitanje „S kojim bi se učenikom iz tvog razreda najviše želio družiti kada nijesi u školi?“ Man Vitnijevim U testom dobijamo statistički značajnu razliku između socijalnog statusa djevojčica sa oštećenjem sluha ($Md=1,5$, $N=3$) i ostalih djevojčica ($Md=2,0$, $N=56$) $U=28500$, $z=-1,763$, na nivou $p=0,019$. Naime, učenici koji su u predmetnoj nastavi radije biraju djevojčice bez oštećenja sluha da se sa njima druže kada nijesu u školi.

Našu hipotezu da učenici sa oštećenjem sluha imaju dobar socijalizacijski položaj u odjeljenju odbacujemo jer smo u našem istraživanju dokazali da djevojčice sa oštećenjem sluha imaju lošiji sociometrijski status od djevojčica bez oštećenja sluha.

H1- Pretpostavlja se da je komunikacija kod učenika sa oštećenjem sluha razvijena u toj mjeri da im omogućava zadovoljenje komunikacijskih potreba

Ovu hipotezu smo provjeravali preko 3 pitanja iz upitnika na koji su odgovore davali nastavnici i 3 pitanja na koje su odgovore davali stručni saradnici. Pitanja za nastavnike su :

4. Da li ste uspostavili zadovoljavajuću komunikaciju sa učenicima oštećenog sluha?

7. Da li su djeca sa oštećenjem sluha bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?

8. Da li su učenici sa oštećenjem sluha prihvatili svoje vršnjake iz odjeljenja?

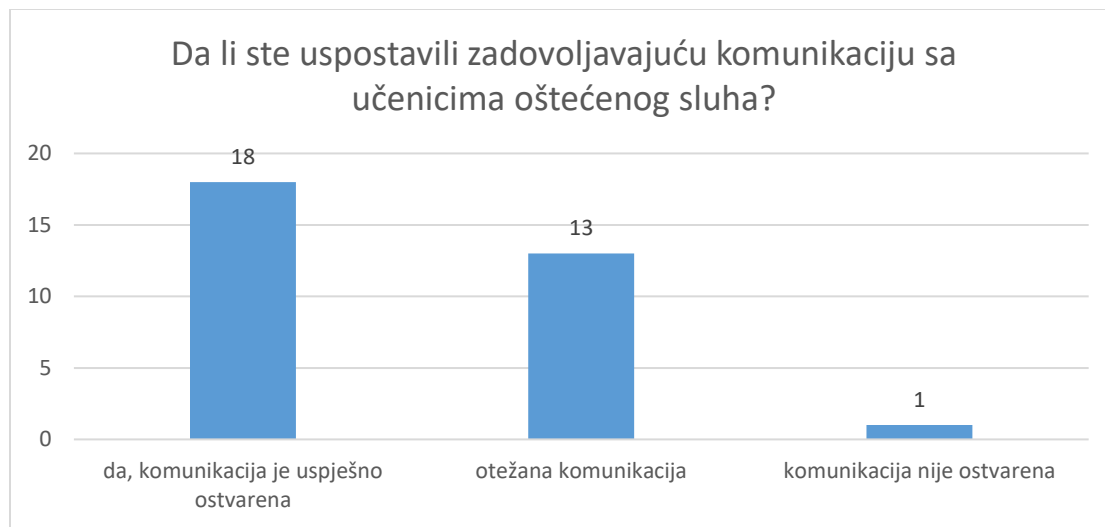
Stručni saradnici su davali odgovore na sljedeća pitanja:

1. Kakvo je Vaše mišljenje o integraciji djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovnom procesu?

2. Kakvu sardnju ostvarujete sa učenicima oštećenog sluha?

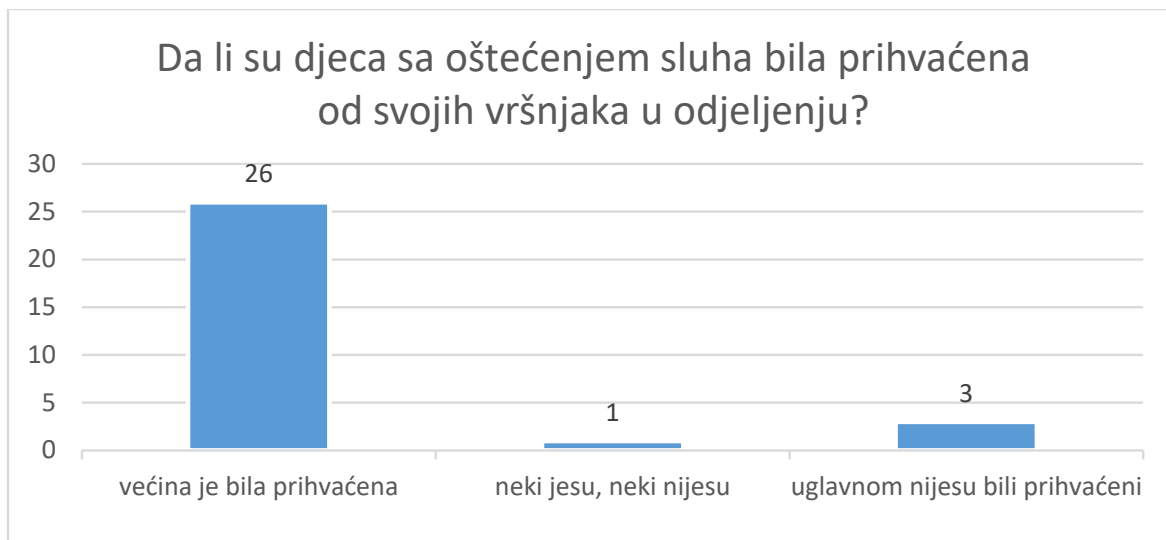
3. Da li je govor učenika sa oštećenjem sluha razvijen u toj mjeri da im omogućava zadovoljavanje komunikacijskih potreba?

Nastavnici u našem uzorku u 56,3% slučajeva uspješno ostvaruju komunikaciju sa učenicima oštećenog sluha dok samo 3,1% nastavnika smatra da nijesu ostvarili komunikaciju sa učenicima oštećenog sluha.

Grafikon 6: Prikaz mišljenja nastavnika o uspostavljanju komunikacije sa učenicima oštećenog sluha

U našem uzorku 81,3% nastavnika smatra da su učenici sa oštećenjem sluha prihvaćeni od svojih vršnjaka i a njih 13,3% smatra da uglavnom nijesu prihvaćeni.

Grafikon 7: Prikaz mišljenja nastavnika o prihvaćenosti djece sa oštećenjem sluha od strane svojih vršnjaka u odjeljenju

Nastavnici u 96,7% slučajeva smatraju da su učenici sa oštećenjem sluha prihvatili svoje vršnjake i njih 3,3% smatra da neke jesu a neke nijesu prihvatili.

Grafikon 8: Prikaz mišljenja nastavnika o prihvaćenosti vršnjaka iz odjeljenja od djece sa oštećenjem sluha

Stručni saradnici na pitanje „*Kakvo je Vaše mišljenje o integraciji djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovnom procesu?*” naglašavaju važnost integracije učenika sa oštećenjem sluha u redovan vaspitno-obrazovni proces. Smatraju da je neophodno da učenici sjede u prvoj klupi, da

je potrebo raditi na prihvatanju od strane vršnjaka i da nastavnici imaju više istrajnosti i strpljenja u radu sa njima. Preporuka pojedinih stručnih saradnika je organizovanje pomoći pedagoškog ili ličnog asistenta (znakovnog tumača) ukoliko dijete sa slušnim oštećenjem nema dovoljno razvijen govor i koristi znakovni jezik. Ističu nephodnost edukacije nastavnog kadra za rad sa ovom djecom. Takođe naglašavaju da je potrebno opremiti škole za rad sa djecom sa oštećenjem sluha.

Stručni saradnici saradnju sa učenicima sa oštećenjem sluha ocjenjuju kao dobru. Saradnja se ogleda u savjetodavnom radu i podršci. Jedan od stručnih saradnika naglašava da učenik sa oštećenjem sluha ne dolazi na tretmane i da nema dobru saradnju sa roditeljima tog djeteta.

Po procjeni stručnih saradnika govor učenika sa oštećenjem sluha razvijen u toj mjeri da im omogućava zadovoljenje komunikacijskih potreba. Stručni saradnici im pomažu ako postoje teškoće. Za učenike koji više koriste neverbalnu komunikaciju nastoje da ih motivišu za verbalnu.

Našu hipotezu da je komunikacija kod učenika sa oštećenjem sluha razvijena u toj mjeri da im omogućava zadovoljenje komunikacijskih potreba prihvatamo jer smo u našem istraživanju dokazali da učenici imaju zadovoljavajuću komunikaciju sa vršnjacima, sa nastavnicima i stručnim saradnicima.

H2- Pretpostavlja se da su stavovi i mišljenja nastavnika o integraciji djece sa oštećenjem sluha u redovnom nastavnom procesu pozitivni

Stavove nastavnika o integraciji djece sa oštećenjem sluha u redovnom nastavnom procesu smo provjeravali preko sljedećih pitanja iz našeg upitnika:

1. Da li podržavate obrazovanje djece sa oštećenjem sluha u...?

2. *Da li ste edukovani za rad sa učenicima sa oštećenjem sluha?*

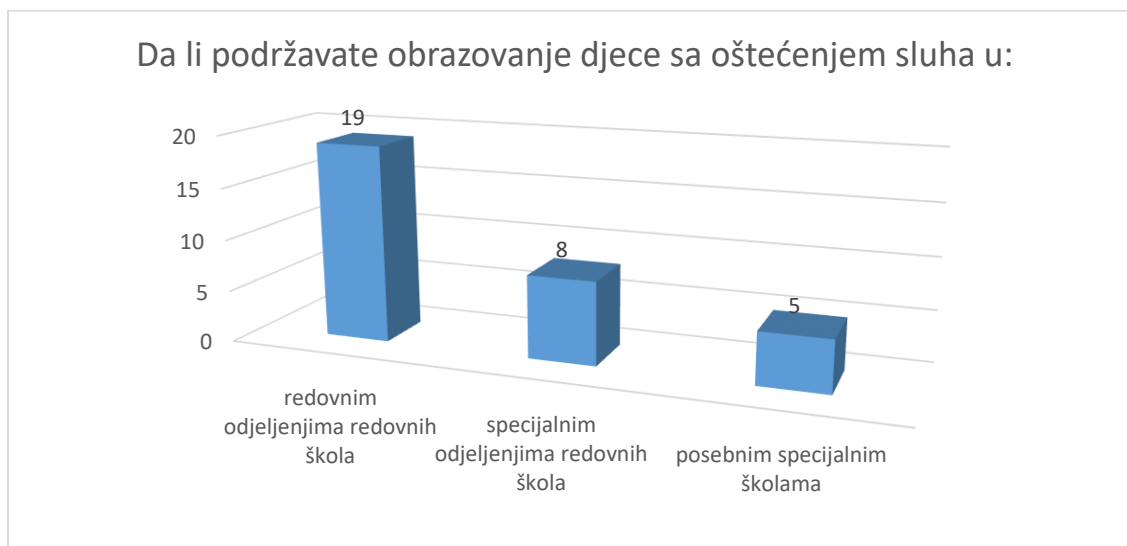
3. *Koliko ste se često u svom dosadašnjem pedagoškom radu susretali sa djecom sa oštećenjem sluha?*

5. *U radu sa djecom oštećenog sluha imali ste poteškoće...?*

6. *Najčešću saradnju, u radu sa djecom oštećenog sluha, imali ste sa...?*

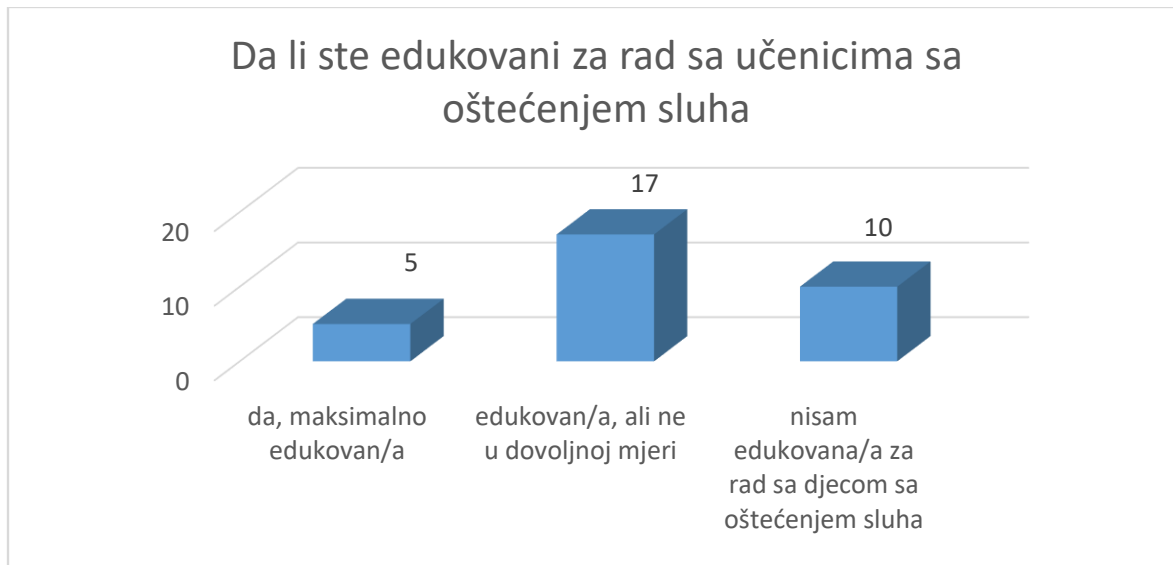
9. *Da li je škola u kojoj radite opremljena adekvatnim nastavnim sredstvima neophodnim u radu sa djecom sa oštećenjem sluha?*

U našem uzorku na pitanje „**Da li podržavate obrazovanje djece sa oštećenjem sluha:**” 59,4% nastavnika je odabralo da podržava obrazovanje u redovnim odjeljenjima redovnih škola, 25% ispitanika podržava obrazovanje u specijalnim odjeljenjima redovnih škola, dok njih 15,6% podržava obrazovanje u posebnim specijalnim školama.

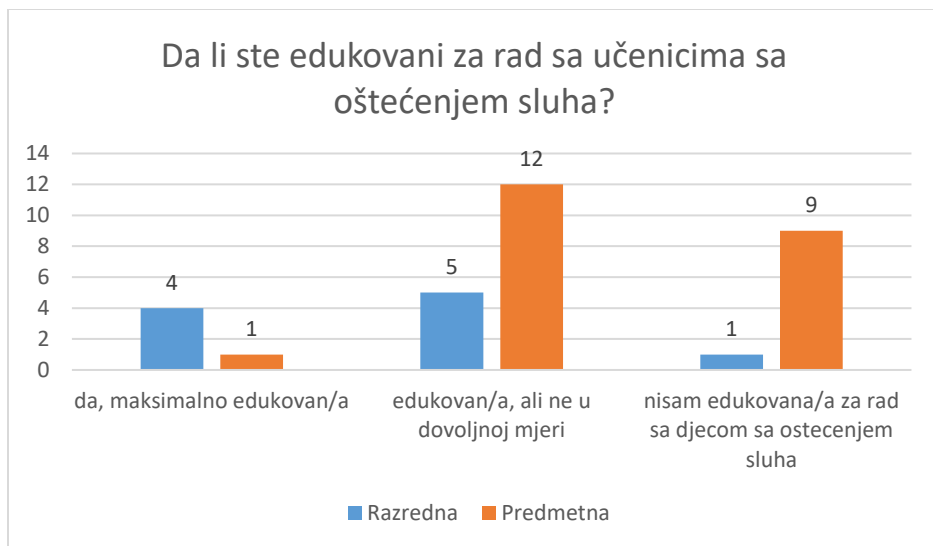
Grafikon 9: Prikaz mišljenja nastavnika o načinu obrazovanja djece sa oštećenjem sluha

Na pitanje „**Da li ste edukovani za rad sa učenicima sa oštećenjem sluha?**” 15,6% nastavnika odgovara da je maksimalnom edukovano, 53,1% nastavnika odgovara da je edukovano ali ne u dovoljnoj mjeri i 31,3% odgovara da nije edukovano za rad sa djecom sa oštećenjem sluha.

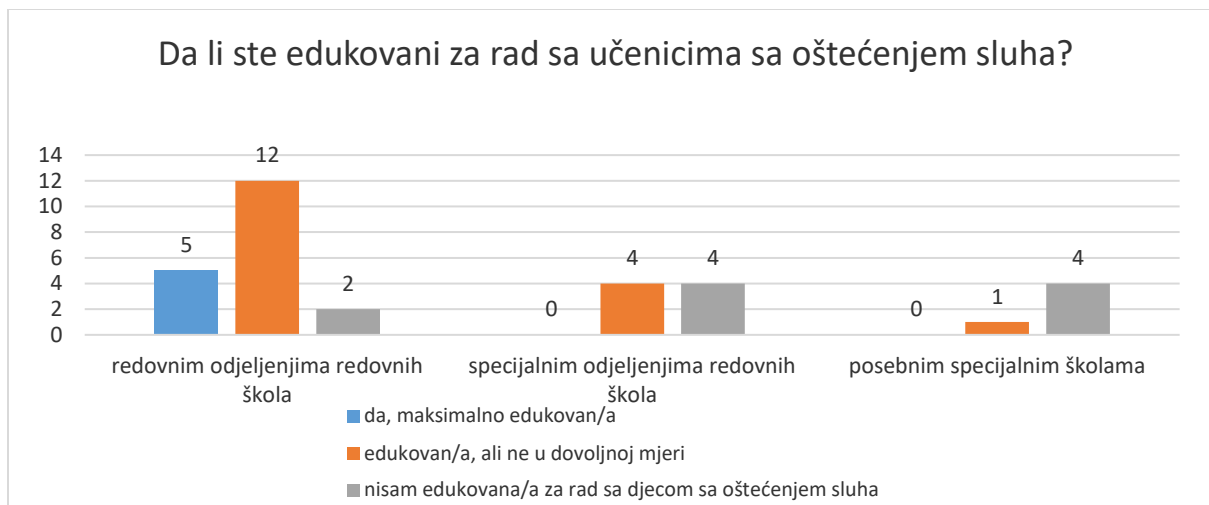
Grafikon 10: Prikaz mišljenja nastavnika o edukovanosti za rad sa učenicima oštećenog sluha

Razlika u odgovorima između nastavnika predmetne i razredne nastave na pitanje „**Da li ste edukovani za rad sa učenicima sa oštećenjem sluha?**” se pokazala statistički značajna. Dobijeni hi kvadrat, $\chi^2=7,659$, sa $df=2$ i nivoom značajnosti $p=0.022$, je pokazao da 40% nastavnika razredne nastave odgovara da je edukovano i 50% njih da je edukovano ali ne u dovoljnoj mjeri u odnosu na 80% nastavnika predmetne nastave koji smatraju da nijesu edukovano za rad sa djecom sa oštećenjem sluha.

Grafikon 11: Prikaz razlike u mišljenjima nastavnika predmetne i razredne nastave o edukovanosti za rad sa učenicima oštećenog sluha

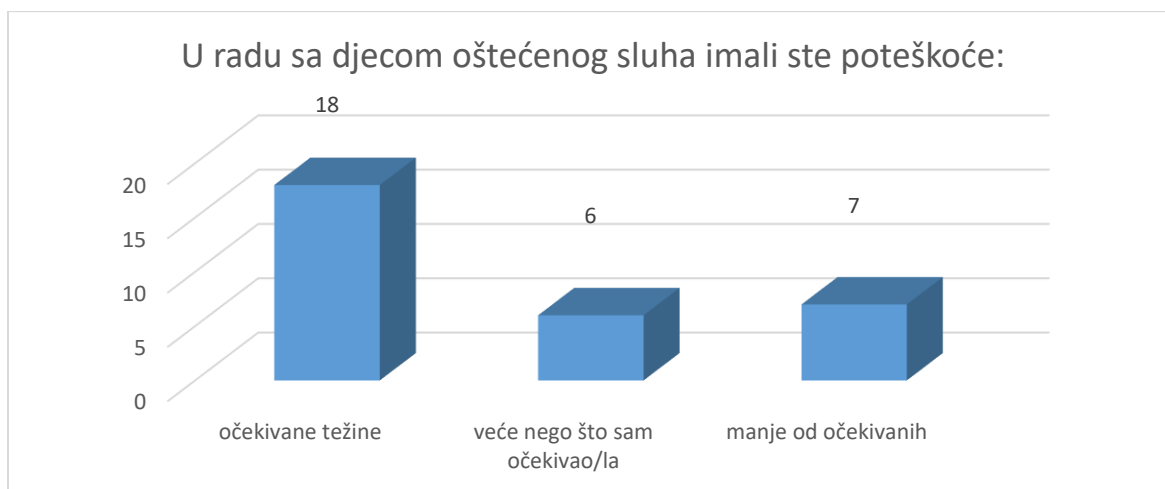
Statistički značajnu razliku smo dobili između odgovora na pitanje „*Da li podržavate obrazovanje djece sa oštećenjem sluha?*” i odgovora na pitanje „*Da li ste edukovani za rad sa učenicima sa oštećenjem sluha?*”. Dobijeni hi kvadrat, $\chi^2=12,142$, sa $df=4$, je značajan na nivou $p=0.016$. Nastavnici koji smatraju da učenici sa oštećenjem sluha treba da pohađaju nastavu u redovnim odjeljenima su u 60% slučajeva birali odgovor da su edukovani za rad sa djecom sa oštećenjem sluha ali ne u dovoljnoj mjeri kao i svi nastavnici koji smatraju da su dovoljno edukovani. Nastavnici koji smatraju da djeca sa oštećenjem sluha treba da se školuju u specijalnim odjeljenima redovnih škola su u 40% edukovani ali ne u dovoljnoj mjeri i 40% njih smatra da nijesu edukovano za rad sa djecom sa oštećenjem sluha, naspram onih nastavnika koji su mišljenja da djeca sa oštećenjem sluha treba da pohađaju posebna odjeljenja u specijalnim školama i 80% nastavnika koji smatraju da nijesu edukovani za rad sa djecom sa oštećenjem sluha.

Grafikon 12: Prikaz povezanosti mišljenja nastavnika o načinu obrazovanja djece sa oštećenjem sluha i edukovanosti nastavnika

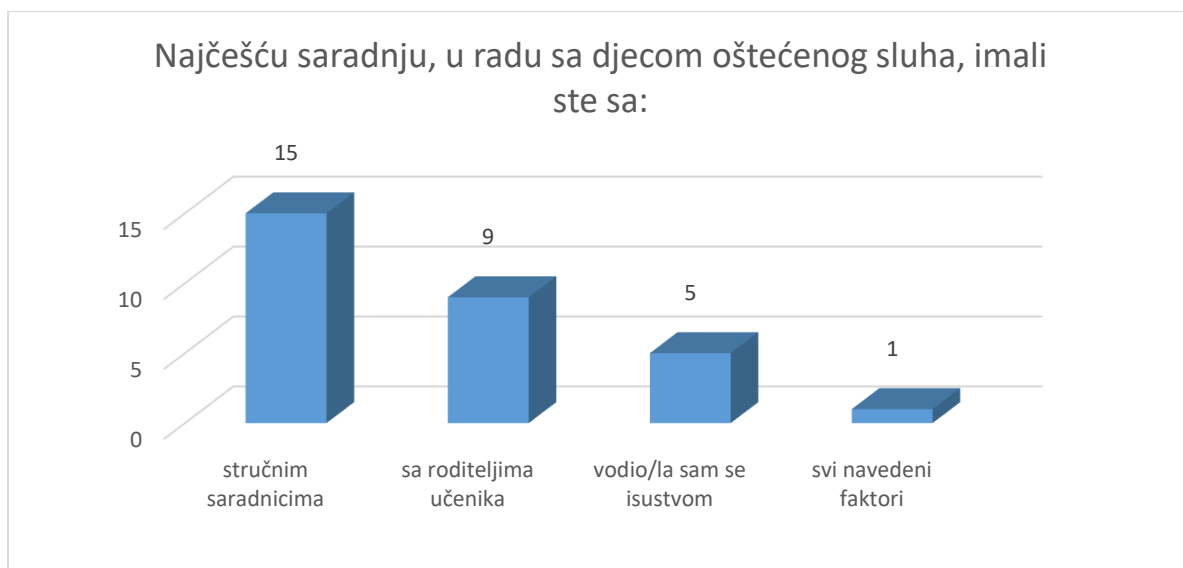
Ispitanici u našem uzorku su se u 90,6% slučajeva rijetko susretali sa djecom sa oštećenjem sluha, dok je njih 6,3% se u svom radu često susretalo sa djecom sa oštećenjem sluha.

Nastavnici koji su se susretali sa djecom sa oštećenjem sluha u svom radu su u 58,1% imali teškoće očekivane težine, njih 22,6% je imalo poteškoće manje od očekivanih i 19,4% je imalo poteškoće veće od očekivanih.

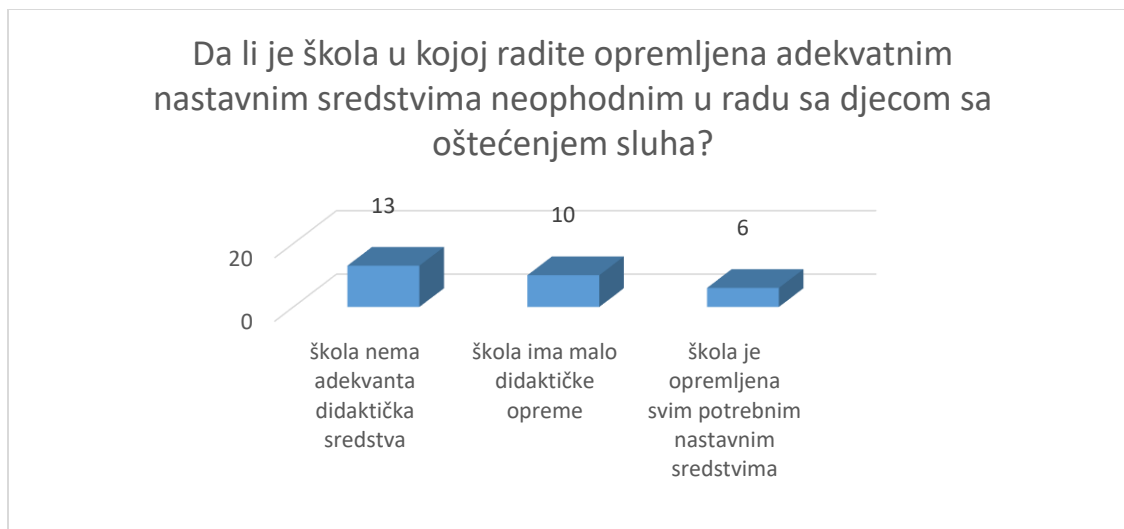
Grafikon 13: Prikaz mišljenja nastavnika o poteškoćama koje su imali u radu sa djecom oštećenog sluha

Naši nastavnici su najveću podršku u svom radu sa djecom sa oštećenjem sluha imali od stručnih saradnika (50%), zatim od roditelja učenika (30%), 16,7% nastavnika nije imalo saradnju već su se vodili sopstvenim iskustvom i 3,3% nastavnika je koristilo i svoje i iskustvo i znanje stručnih saradnika i roditelja učenika.

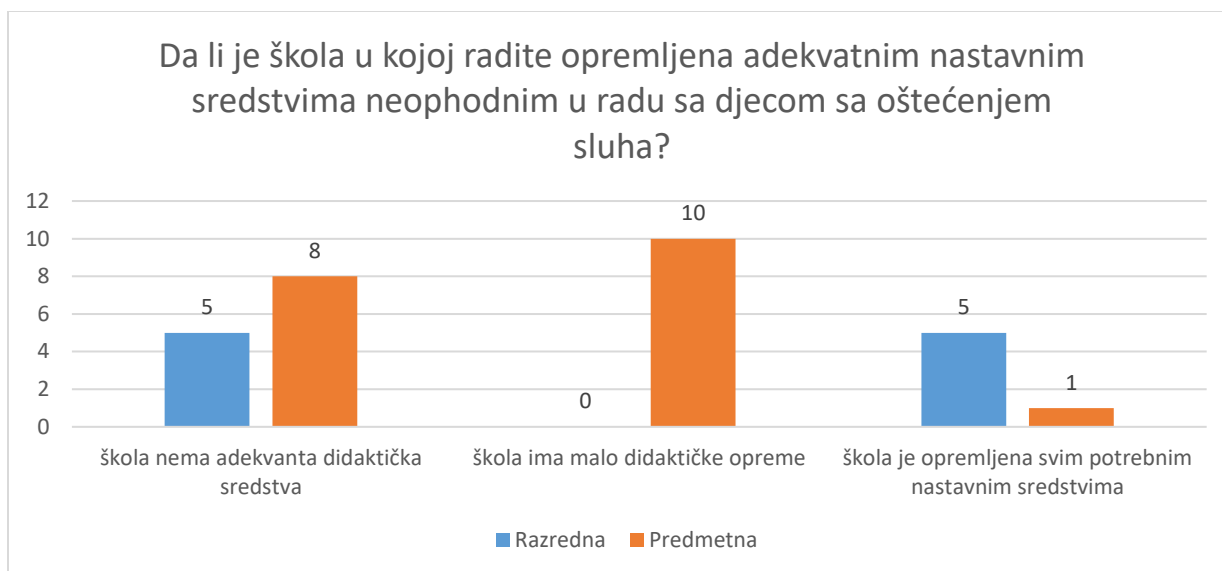
Grafikon 14: Prikaz mišljenja nastavnika o saradnji koju su imali u radu sa djecom oštećenog sluha

Na pitanje „*Da li je škola u kojoj radite opremljena adekvatnim nastavnim sredstvima neophodnim u radu sa djecom sa oštećenjem sluha?*” odgovaraju da škola nema adekvatna didaktička sredstva i to u 44,8% slučajeva, njih 34,5% smatra da škola ima malo didaktičke opreme i 20,7% ispitanika smatra da je škola opremljena svim potrebnim nastavnim sredstvima.

Grafikon 15: Prikaz mišljenja nastavnika o opremljenosti škole adekvatnim nastavnim sredstvima neophodnim u radu sa djecom oštećenog sluha

Statistički značajnu razliku smo dobili između odgovora nastavnika razredne i premetne nastave na pitanje „*Da li je škola u kojoj radite opremljena adekvatnim nastavnim sredstvima neophodnim u radu sa djecom sa oštećenjem sluha?*” Dobijeni hi kvadrat, $\chi^2=11,692$ $df=2$, je značajan na nivou $p=0.003$. Nastavnici razredne nastave u 50% slučajeva smatraju da je škola opremljena svim potrebnim sredstva i u 50% slučajeva smatraju da škola nema adekvatna didaktička sredstva dok nastavnici predmetne nastave u 52% slučajeva smatraju da škola ima malo didaktička opreme i 42% njih smatra da škola nema adekvatna didaktička sredstva.

Grafikon 16: Prikaz povezanosti mišljenja nastavnika o opremljenosti škole neophodnim nastavnim sredstvima i poteškoćama u radu sa djecom oštećenog sluha

Statistički značajnu razliku smo dobili između odgovora na pitanje „*Da li je škola u kojoj radite opremljena adekvatnim nastavnim sredstvima neophodnim u radu sa djecom sa oštećenjem sluha?*” i odgovora na pitanje „*U radu sa djecom oštećenog sluha imali ste poteškoće?*”. Dobijeni hi kvadrat, $\chi^2=11,523$ $df=4$, je značajan na nivou $p=0.021$. Nastavnici koji smatraju da škola nema adekvatna didaktička sredstva su imali u 62,5% slučajeva poteškoće očekivane težine kao i nastavnici koji su smatrali da škola ima samo malo didaktičke opreme u 50% slučajeva biraju odgovor da nailaze na poteškoće veće od očekivanih, naspram 57,1% nastavnika koji imaju poteškoće manje od očekivanih i smatraju da je njihova škola opremljena svim nastavnim sredstvima.

U svom dosadašnjem radu nastavnici su se rijetko susretali sa djecom sa oštećenjem sluha. Oni smatraju da nijesu edukovani u dovoljnoj mjeri i smatraju da škole nijesu adekvatno opremljene za rad sa djecom sa oštećenjem sluha. Spremni su da sarađuju i sa stručnim saradnicima i sa roditeljima djece. U našem uzorku smo dobili da naši nastavnici smatraju da

učenici sa oštećenjem sluha treba da pohađaju redovna odjeljenja redovnih škola. Na ovaj način smo potvrdili našu hipotezu.

7. Zaključak

Škola je institucija koja je ključna u sprovođenju inkluzivnog obrazovanja i ima zadatak da svoj djeci, bez obzira na njihove različitosti, obezbijedi kvalitetno obrazovanje. Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva uključivanje djece sa teškoćama u redovan vaspitno-obrazovni sistem kao i društveni život zajednice na svim nivoima.

Djeca sa oštećenjem sluha spadaju u grupu djece sa posebnim potrebama koja se trebaju što potpunije uključiti u redovne procese edukacije i ostale životne aktivnosti. Uključivanje djece sa oštećenjem sluha u redovan nastavni proces ima za cilj njihovo aktivno učešće u obrazovnom procesu, funkcionalnu socijalizaciju i uključivanje u vršnjačku zajednicu.

Predmet ovog istraživanja je uključivanje djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovni proces, sa ciljem utvrđivanja njihovih socijalizacijskih dostignuća.

Rezultati ovog istraživanja dali su jasnu sliku o uticaju vaspitno-obrazovnog procesa na učenike sa oštećenjem sluha odnosno dali su argumentovane odgovore o uticaju vaspitno-obrazovnog procesa na društveni položaj učenika tipičnog razvoja i učenika sa oštećenjem sluha.

Koristeći sociometrijski upitnik, konstruisan za potrebe ovog istraživanja, došli smo do značajnih rezultata. Na osnovu prikupljenih podataka za svakog učenika smo izračunali njegov položaj u grupi (u odnosu na ostale učenike u odjeljenju), koji smo predstavili preko Z skora (standardizovane vrijednosti). Statistička analiza urađena preko Man Vitnijevog U testa za svako pojedinačno pitanje iz sociometrijskog upitnika, pokazala je da učenici sa oštećenjem sluha nemaju statistički značajano različit status od ostalih učenika u odjeljenju svoje škole.

Rezultati pokazuju da ne postoje statistički značajne razlike u statusu učenika sa oštećenjem sluha u različitim tipovima nastave (razredna i predmetna nastava).

Poredeći status učenika sa oštećenjem sluha u odnosu na druge učenike po pitanju školskog uspjeha ne postoje statistički značajne razlike. Učenici na isti način u razrednoj i predmetnoj nastavi biraju društvo, bez obzira na školski upjeh.

U istraživanju smo došli do statistički značajne razlike između socijalnog statusa djevojčica sa oštećenjem sluha i ostalih djevojčica. Učenici radije biraju djevojčice bez oštećenja sluha da sjede sa njima u klupi od djevojčica sa oštećenjem sluha. Takođe statistički značajna razlika se pokazala u predmetnoj nastavi gdje učenici radije biraju djevojčice bez oštećenja sluha da se sa njima druže kada nijesu u školi.

Našu glavnu istraživačku hipotezu da učenici sa oštećenjem sluha imaju dobar socijalizacijski položaj u odjeljenju odbacujemo jer smo u našem istraživanju dokazali da djevojčice sa oštećenjem sluha imaju lošiji sociometrijski status od djevojčica bez oštećenja

sluha.

Rezultati ovog istraživanja su dokazali da učenici sa oštećenjem sluha imaju zadovoljavajuću komunikaciju sa vršnjacima, nastavnicima i stručnim saradnicima, što potvrđuje našu hipotezu da je komunikacija kod učenika sa oštećenjem sluha razvijena u toj mjeri da im omogućava zadovoljenje komunikacijskih potreba.

Takođe, rezultatima ovog istraživanja potvrdili smo i hipotezu da su stavovi i mišljenja nastavnika o integraciji djece sa oštećenjem sluha u redovanom nastavnom procesu pozitivni. Nastavnici smatraju da nijesu dovoljno edukovani za rad sa ovom populacijom ali da su spremni da sarađuju sa stručnim saradnicima i roditeljima kako bi se ova djece integrisala u redovnim odjeljenjima redovnih škola.

Rezultati našeg istraživanja ukazuju na potrebu i težnju da se problemu socijalne kompetencije djece sa oštećenjem sluha kao i djece tipičnog razvoja mora posvetiti više pažnje.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja zaključujemo da saznanja o ponašanju učenika sa oštećenjem sluha u nastavnom procesu ima vrlo malo što ukazuje na potrebu i težnju da se ovom problemu posveti više pažnje. Zbog značajnih promjena u sazrijevanju može doći do značajnih promjena i u ponašanju djece sa oštećenjem sluha. Praćenjem tih promjena mogli bi se na vrijeme uočiti ili prevazići problemi u ponašanju gluvih i nagluvih učenika.

8. Literatura

1. Arnautović, N. (2002). Oštećenje sluha kod djece, Mostovi - Magazin za tematiku gluhih i nagluhih, 6, 15. Preuzeto: 10.08.2022. sa: http://www.deaf.50megs.com/broj_6/br_6_str_15.htm.
2. Beker, K., Ćirić-Milovanović, D. & Marić, M. (2010). Bilten, VelikiMali. *Obrazovanje*, 1000, 4. Preuzeto: 20.07.2022. sa: <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2017/03/Bilten-IZI-VelikiMali-Obrazovanje.pdf>
3. Bosnar, B. & Bradarić-Jončić, S.(2008).Stavovi prema integraciji gluhe djece, znakovnom jeziku i uključivanju tumača za znakovni jezik u redovne vrtiće i škole. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2), 11-30. Preuzeto: 10.04.2022. sa: <https://hrcak.srce.hr/file/48607>
4. Brajović, Lj., Matejić-Đuričić, Z., Radoman, V. & Brajović, A. (1997). *Sluh i slušna oštećenja*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
5. Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju (2007). *Kohlearni implant u funkciji razvoja slušanja jezika i govora*. Knjiga apstrakta. Sarajevo:Publisher
6. Društvo defektologa Jugoslavije (1999). *Beogradska defektološka škola*. Beograd: Defektološki fakultet Beogradskog univerziteta
7. Hasenbegović, H., Salihović, N. & Dizdarević, A.(2009). Razvoj inkluzivnog obrazovanja djece oštećenog sluha. *Defektologija*, 15(2), 78-83. Preuzeto: 10.04.2022. sa: https://www.academia.edu/1376546/AKTIVNOSTI_U_OKVIRU_STRUCNE_PODRUCNE_PODRUCNE
8. Hrastinski, I., Pribanić, Lj. & Mrvica, I. (2019) Razumijevanje rječnika i gramatike učenika s kohlearnim implantatom. *Logopedija*, 9 (1), 1-8. Preuzeto: 30.05.2022. sa: <https://hrcak.srce.hr/224580>
9. Hranić, V. (2017). Informisanost i stavovi odgojitelja i učitelja osnovnih škola o inkluziji djece s oštećenjem sluha. Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet
10. Isaković, Lj. (2013). Analogni oblici izražavanja u specifičnom jezičkom funkcionisanju gluhih i nagluhih. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
11. Jurčević, M. (2018). *Karakteristike ponašanja djeteta oštećenog sluha*. Preuzeto: 13.04.2022. sa: http://udruzenje-defektologa.ba/wp-content/uploads/2018/02/karakteristike_djece_ostecenog_sluha_sluha.pdf
12. Kovačević, J. (1999). Oblici nastavnog rada u školovanju gluhih. Beograd: Društvo defektologa Crne Gore
13. Kovačević, J. (1999). Učestalost primene metoda u vaspitno-obrazovnom radu gluhih. Beograd: Društvo defektologa Jugoslavije
14. Kovačević, J. & Vučinić, V. (2010). *Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencija i tretman*. Rečnik kod dece sa kohlearnim implantom. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

15. Kovačević, J. & Pavković, I. (2008). Dužina surdološkog tretmana i školski uspeh učenika oštećenog sluha u redovnoj školi. *U susret inkluziji – dileme u teoriji i praksi*, 335-345. Preuzeto: 09.08.2022. sa: <https://rfasper.fasper.bg.ac.rs/bitstream/id/7453/Untitled25.pdf>
16. *Kohlearni implantati: Rešenje problema sa sluhom kod dece.* (n. d.) . Preuzeto: 15.08.2022. sa: <https://studiopulsar.com/kohlearni-implantati/>
17. Kuzmanović, M. (2012). Funkcija čitanja kod djece oštećenog sluha osnovnoškolskog uzrasta. *U: Unapređenje kvalitete života djece i mladih*, 489-502. Sarajevo: Centar za slušnu i govornu rehabilitaciju.
18. Mijatović, S. & Radovanović, V. (2020). Karakteristike ponašanja gluvi i nagluvi i učenika tipičnog razvoja u vaspitno-obrazovnom procesu. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 19(3), 181-194. DOI: [10.5937/specedreh19-28163](https://doi.org/10.5937/specedreh19-28163)
19. Ministarstvo prosvjete Crne Gore (2013). Strategija inkluzivnog obrazovanja u Crnoj Gori (2014-2018), 15. Podgorica
20. Mitić, M. (2011). *Deca sa smetnjama u razvoju*. Potrebe i podrška. Beograd: Filozofski fakultet
21. Mujkanović, E. & Mujakanović, E. (2015). Uloga i značaj rane detekcije kod djece oštećena sluha. *Putokazi*, 3(1) 1-8. UDK: [371.3-053.2:612.825.2](https://doi.org/10.5937/371.3-053.2:612.825.2)
22. Najdanović-Tomić, J. (2015. 24.09.). Gde su sva deca. Vreme dece. *Nedeljnik*. Preuzeto: 20.02.2022. sa: <https://www.vreme.com/dodatno/gde-su-sva-deca/>
23. UNICEF (2014), *Upustvo za usmjeravanje dece s posebnim obrazovnim potrebama*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete Crne Gore 150. Preuzeto: 16.04.2022. sa: <http://www.skolskiportal.edu.me/Inkluzivno%20obrazovanje/Upustvo%20za%20usmjeravanje%20C4%91ece%20sa%20posebnim%20obrazovnim%20potrebama.pdf>
24. UNICEF (2013). Stanje djece u svijetu. *Djeca sa smetnjama u razvoju*, čl. 23. Preuzeto: 21.07.2022. sa: <https://www.unicef.org/croatia/reports/stanje-djece-u-svijetu-2013-djeca-s-teskocama-u-razvoju>
25. Save the children (2016). *Indeksom do inkluzivne kulture u obrazovno-vaspitnim ustanovama u Crnoj Gori*. Podgorica: Ministarstvo prosvjete Crne Gore, 2,6. Preuzeto: 16.04.2022. sa: <http://www.skolskiportal.edu.me/Inkluzivno%20obrazovanje/Informativni%20materijal%20Indeks%20inkluzivnosti%20i%20ekspoziture.pdf>
26. Ostojić, S., Đoković, S., Dimić, M. & Mikić, B. (2011). Kohlearni implant – Razvoj govora i jezika kod gluve i nagluve dece posle implantacije. *Vojnosanitetski pregled*, 68(4), 349-352. DOI: [10.2298/VSP1104349O](https://doi.org/10.2298/VSP1104349O)
27. Oticon Paediatrics (2021). *Upustvo za nastavnike za rad sa decom oštećenog sluha*. Preuzeto: 16.04.2022. sa: <https://www.audiovox.rs/upload/document/upustvo-za-nastavnike-za-rad-sa-decom-ostecenog-s.pdf>
28. Pavković, I. (2016). Evaulacija uspjeha učenika oštećenog sluha u redovnoj školi. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

29. Povlakić-Hadžiefendić, M. (2019). Stavovi i motivacija gluvih i nagluvih učenika za učenje. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 18(1), 85-102. DOI: [10.5937/specedreh18-19135](https://doi.org/10.5937/specedreh18-19135)
30. Pravilnik o pedagoškom asistentu i andragoškom asistentu, *Službeni glasnik RS*, 87/19, čl. 4. Preuzeto: 08.08.2022. sa: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/ministarstva/pravilnik/2019/87/14/reg>
31. Salihović, N., Brkić, F., Kabil, J. & Pirić, L. (2007). *Priručnik za rehabilitaciju djece sa kohlearnim implantom*. Sarajevo: Geobosna d.o.o.
32. Savez gluhih Srbije i regiona (SGSR) (28. April 2015.), *Znakovni jezik*. Preuzeto: 10.08.2022. sa: <http://www.sgnscg.com/index.php/znakovni-jezik>
33. Savić, Lj & Ivanović, P. (1994). *Surdepedagogija*. Beograd: Defektološki fakultet Beogradskog univerziteta.
34. Sretenović, I. & Nedović, G. (2019). Motorički razvoj dece sa oštećenjem sluha. *Beogradska defektološka škola*, 25(3), 23-33. Preuzeto: 06.04.2022. sa: <http://rfasper.fasper.bg.ac.rs/handle/123456789/3068>
35. Stojiljković, I. (2020). *Podučavanje dece sa oštećenjem sluha*. Preuzeto: 20.07.2022. sa: <https://defektologirena.home.blog/2020/02/05/poducavanje-dece-sa-ostecenjem-sluha/>
36. Šakotić, N. (2009). *Efekti inkluzivne prakse u osnovnim školama u Crnoj Gori*. Nikšić: Montenegro CHES
37. Šestić, M., Šešum, M. & Isaković, Lj. (2018). Činioci odlučivanja roditelja za kohlearnu implantaciju i njihovog zadovoljstva ishodom rehabilitacije. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 17(2), 213-232. DOI: [10.5937/specedreh17-16498](https://doi.org/10.5937/specedreh17-16498)
38. Šokić, M. (2017). *Stavovi odgojitelja i nastavnika o odgojno-obrazovnom uključivanju djece i učenika s oštećenjem sluha*. Magistarski rad. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci
39. Tadjanov-Župan, D. (2021). *Utvrdjivanje razlika u kinantropološkim obilježjima učenika s kohlearnim implantatom uključenih u obaveznu nastavu tjelesne i zdravstvene kulture sa stajališta etiologije*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Zagrebu, Kineziološki fakultet
40. Tomić, R., Šehović, M. & Hrvanović, M. (2007). Stavovi nastavnika razredne nastave prema djeci s teškoćama sluha. *Metodički obzori*, 2(4), 7-18. Preuzeto: 01.05.2022. sa: <https://hrcak.srce.hr/19438>
41. Vidranski, T., Tomac, Z. & Farkaš, D. (2015). Motoričke vještine učenika sa kohlearnim implantom. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 51(1), 1-9. Preuzeto: 28.04.2022. sa: <https://hrcak.srce.hr/141112>
42. Zakon o vaspitanju i obrazovanju dece sa posebnim obrazovnim potrebama, *Službeni list CG*, 45/10, 80/04. Preuzeto: 15.07.2022. sa: <http://www.skolskiportal.edu.me/Inkluzivno%20obrazovanje/Zakon%20o%20skolovaju%20djeces%20posebnim%20obrazovnim%20potrebama.pdf>
43. *Znaci oštećenja sluha kod novorođenčadi i male dece* (n. d.). Preuzeto: 15.08.2022. sa: <https://audiovox.rs/o-sluhu/znaci-ostecenja-sluha-kod-novorodjencadi-i-male/>
44. Zonex (2022). Oštećenje i gubitak sluha kod dece. Preuzeto: 15.08.2022. sa: <https://www.slusniaparatzonex.rs/ostecenje-sluha-kod-dece/>

9. PRILOZI

Prilog br. 1

Sociometrijski test za učenika

Ime i prezime učenika

1. S kojim bi učenikom iz tvog razreda najviše želio sjedjeti u klupi?

2. S kojim učenikom iz tvog razreda uopšte ne bi želio sjedjeti u klupi?

3. S kojim bi se učenikom iz tvog razreda najviše želio družiti kada nijesi u školi?

4. S kojim se učenikom uopšte ne bi želio družiti kada nijesi u školi?

5. S kojim bi učenikom iz tvog razreda najviše želio učiti?

6. S kojim učenikom iz tvog razreda uopšte ne bi želio učiti?

Prilog br. 2

Protokol intervjua za stručnog saradnika

Poštovani, cilj ovog intervjua je da ispitamo Vaše mišljenje o učenicima oštećenog sluha u vaspitno-obrazovnom procesu.

1. Kakvo je Vaše mišljenje o integraciji djece sa oštećenjem sluha u vaspitno-obrazovnom procesu?	
2. Kakvu saradnju ostvarujete sa učenicima oštećenog sluha?	
3. Da li je govor kod učenika sa oštećenjem sluha razvijen u toj mjeri da im omogućava zadovoljavanje komunikacijskih potreba?	

Prilog br. 3

Anketni upitnik za nastavnika (profesora)

Stavovi nastavnika o integraciji djece sa oštećenjem sluha u redovnom nastavnom procesu

1. Da li podržavate obrazovanje djece sa oštećenjem sluha u:

- a) redovnim odjeljenjima redovnih škola;
- b) specijalnim odjeljenjima redovnih škola;
- c) posebnim specijalnim školama.

2. Da li ste edukovani za rad sa učenicima sa oštećenjem sluha?

- a) Da, maksimalno edukovan/a;
- b) edukovan/a, ali ne u dovoljnoj mjeri;
- c) nisam edukovan/a za rad sa djecom sa oštećenjem sluha.

3. Koliko ste se često u svom dosadašnjem pedagoškom radu susretali sa djecom sa oštećenjem sluha?

- a) često;
- b) rijetko;
- c) nikako.

4. Da li ste uspostavili zadovoljavajuću komunikaciju sa učenicima oštećenog sluha?

- a) da, komunikacija je uspješno ostvarena;
- b) otežana komunikacija;
- c) komunikacija nije ostvarena.

5. U radu sa djecom oštećenog sluha imali ste poteškoće:

- a) očekivane težine;
- b) veće nego što sam očekivao/la;
- c) manje od očekivanih.

6. Najčešću saradnju, u radu sa djecom oštećenog sluha, imali ste sa:

- a) stručnim saradnicima Vaše škole (psiholog, pedagog, logoped, defektolog);
- b) sa roditeljima učenika;
- c) sa medicinskim ustanovama;
- d) nisam imala saradnju već sam se vodio/la sopstevnim iskustvom kroz pedagoški rad;
- e) svi navedeni faktori.

7. Da li su djeca sa oštećenjem sluha bila prihvaćena od svojih vršnjaka u odjeljenju?

- a) većina je bila prihvaćena;
- b) neki jesu, neki nijesu;
- c) uglavnom nijesu bili prihvaćeni.

8. Da li su učenici sa oštećenjem sluha prihvatili svoje vršnjake iz odjeljenja?

- a) većina je prihvatila;
- b) neke jesu, neke nijesu;
- c) uglavnom nijesu prihvatili vršnjake iz odjeljenja.

9. Da li je škola u kojoj radite opremljena adekvatnim nastavnim sredstvima neophodna u radu sa djecom sa oštećenjem sluha?

- a) škola nema adekvatna didaktička sredstva;
- b) škola ima samo malo didaktičke opreme;
- c) škola je opremljena svim potrebnim nastavnim sredstvima.